

સુચિ

કલા	કેસૂડાંના વન	રશ્મેન પટેલ	૨
	કેસૂડાં	રશ્મેન પટેલ	૨
	ખોબો ભર્યો કેસૂડે	રશ્મેન પટેલ	૩
	સરસ્વતી	અંજના દલાલ	૩
	અમે કેવાં રૂપાળા!	અંજના દલાલ	૪
	એક સ્તુપ	અંજના દલાલ	૪
	ઉપરવાસથી દેખાતો નાયગરા	રમેશ કાજારિયા	૫
કવિતા	શબરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	૫
	ટાઈબોળ રેણ	પ્રદ્યુમ્ન તનાં	૭
	એક ગઝલ	ભરત પાઠક	૮
	મૌનિકા જેવી જ છે ભાષા	અદમ ટંકારવી	૮
	ઘર સંસારની વાતો	વિનય કવિ	૯
	કવિતા	વિરાફ કાપડિયા	૧૦
	આજે હવે	પન્ના નાયક	૧૧
	સંસ્કૃતિ	ઈન્દ્ર શાહ	૧૧
	સંબંધ હો	કિશોર મોદી	૧૧
	ગઝલ	રદ્દસ મનીઆર	૧૨
	'હોશ'	રેખા સરવૈયા	૧૨
મારો મમરો	'વાતાયન' ખૂલતાં	કિશોર રાવળ	૧૩
વાત્તી	બચાડો ટોની	કિશોર રાવળ	૧૪
	બર્થ સર્ટિફિકેટ	પ્રવીષાસિંહ ચાવડા	૧૮
	<u>દેશી-અમેરિકન વેડિન્ગ</u>	ઉપેન દવે	૨૨
લેખ	દાઈમાનું દળ	કિશોર રાવળ	૨૪
	ભાન સાથે લખાયેલી વાતાઓ	અશોક વિદ્વાન્સ	૨૫
	'પાકા ઘડા' : એક પ્રતિભાવ	મેહુલ પટેલ	૨૬
	હું શા માટે જીવ્યો હું?	હરીન્દ્ર દવે	૨૮
	'અનુયાયી' ઓને માટે ખાસ	કિશોર રાવળ	૩૦
	મનમાનીતી	કિશોર રાવળ	૩૨
વાનગી	આવાકાડો મિલ્ક શેર્ટકં	કોકિલા રાવળ	૩૩
	વાચકો કહે છે		૩૪

કેસૂડાંના વન
રશ્મિન પટેલ (ન્યૂ જર્સી)

(પાવાગઠ બાજુ ફરવા જતા જરૂયાં કેસૂડાંના જંગાલ. અને રશ્મિન પટેલે કુમેરામાં ઝડપી લીધાં એના રંગ અને રૂપ. આ અને બીજાં બે ફોટાઓ એ ફૂલોનું આકર્ષણ સમજાવ્યા વગર નહીં રહે)

કેસૂડાં
રશ્મિન પટેલ (ન્યૂ જર્સી)

ખોબો ભર્યો કેસુડે
રશ્મિન પટેલ (ન્યૂ જર્સી)

સરસ્વતી

અંજના દલાલ (ફોર્ઝીલ ક્લિક્ટિક)

દક્ષિણ ભારતના મંદિરોમાં જઈ શોધી શોધી જુદાં જુદાં શિલ્પોનો અભ્યાસ કરી તેમણે કુમેરામાં જડપી લીધાં છે.

અમે કેવાં રૂપાળા!
અંજના દલાલ (ફેરફીલ કનેક્ટિકર)

બે સહેલીઓ જાણોકે એમના જમાનાના રેમ્ભ્રાન્ટ કે પિકાસો માટે પોત આપી ઉભી હોય એમ નથી લાગતું?

એક સ્તૂપ
અંજના દલાલ (ફેરફીલ કનેક્ટિકર)
દક્ષિણ ભારતનો એક સ્તૂપ

ઉપરવાસથી દેખાતો નાયગરા રમેશ કજારિયા (ન્યૂ જર્સી)

ગોટ આઈલોન્ડ પરથી ધોઘ તરફ ધસતાં પાણી
એક અવનવું સ્વરૂપ અને તેની ભીષણતા દર્શાવે છે.

શબરીનાં બોર કોકિલા રાવળ

રેખા સરવૈયા

પ્રદક્ષિણા પૂરી કર્યી પઢી
જ્યારે મેં
બળબળતાં લાકડાં વડે
તારી ચિતામાં આગ પ્રગટાવી એ સાથે જ
સળગી ઊદ્ઘયા સામટા, આપણા ઋક્ષાનુંંધ
બરકત વિરાષી 'બેફામ'
હોત દરિયો તો હું તરવાની ય તક પામી શકત
શું કરું કે ઝાંઝવાઓએ હુબાવ્યો છે મને!

સુરેશ દલાલ

સૂરજ નીદરિયે દૂભ્યો!
સમણાંને સરવરિયે પાછો ચાંદ થઈ જાયો

'મરીજ'

મોજ આવી શકે છે સાગરની
ખુદના ખાબોચિયે તરે કોઈ

ધ્રુવ ભવુ

કાળમિઠ પથ્થરનું ભૂરું પોલાણ મારી
લાગણીથી હાથવેંત છેટું
વેદના તો હસતાંએ વેઠી લેવાય, આવા
સુખને વેહું તો કેમ વેહું
આંખોના પોપચામાં સાચવી મૂક્યા છે એને
સપના કહું કે કહું શું
મારામાં આરપાર સાત સાત દરિયા ને
દરિયામાં આરપાર તું.

શોભિત દેસાઈ

'એ' બોલે તો ભાષા બને છે વિવેકી,
ફળેલા નયનમાં ઊતારો!
'એ' ચાલે તો લાગે ગતિ જન્મી હમણાં,
'એ' બેસે તો અટકે સમય એકઘારો!

પ્રવીષ પટેલ 'શશી'

ખ્વાહીશ હતી કાંટાની, મસ્ત ગુલાબ મળી
ગયું,
ગુજ કોયલ આમ્રકુંજે, ગમતું ગુલાલ થઈ
ગયું!
કસ્તૂરી મૃગ જેવો હું, સુગંધ પાછળ દિલ ગયું,

લુંટાયો ખુદના ચોકમાં, વસમું આગળ થઈ
ગયું

ગ્રાણ હાઈકુઓ

જન્મદાતાને
બોર બોર રડાવે
દેવના દીઘેલાં!

ઓઝલ પડદો
હઠાવી હસ્યો
ચન્દ્ર ચમકી!

લાલ ગુલાબી,
ઉજાસ પૂર્વમાં
જાયો સૂરજ!

પ્રીતમ લખલાણી

લફ્કડખોદની ચાંચે
ઘવાયેલ
જાકળભીની ડાળે
પતંગિયું બેહું
ને
વસંતે ફૂલને કહ્યું
ચાલ આપણો
વાંસળીના સૂરમાં દૂબી જઈએ

ટાઈબોળ રેણ

પ્રદુમ્ન તન્ના (કોમો ઈટલી)

(કાવ્યસંગ્રહ 'છોળ' માંથી સાભાર)

પડી કામળીમાં કોકું વાળી:

ગેતરતા પોષની આ ટાઈબોળ રેણ જેવી
સાંભરતી નહીં મને બીજ.
તાપણાની સાવ રે નજીક જઈ સૂતી તોય
અંગ અંગ જાણો જતાં થીજ!
વાર વાર ચેતાવું ઓલવાતી આગને
સૂકા સાંટીકડાને બાળી
પડી કામળીમાં કોકું વાળી!...

તમણ્ય એક નહીં બોલે એવો શો આજ
પહિયો બીહામણો સોપ
જાપતો ના રાખ્યો તો ભૂંડ ને શિયાળવાં
ગોભો રે'વા ન હિયે રોપો,
થોરિયાની ગોયેરી વાડ્ય ત્રણો મેર
એક ઉઘાડી ઓતરાદી ગાળી!
પડી કામળીમાં કોકું વાળી!...

ભાણે ના કાંઈ તોય આંખલડી ફ્રયારની
વેરા અંધાર મહીં તાકે,
હુંફાળી સોડયનો પરણ્યો તે મારો જયહીં
વાઢ મહીં હાકોટા નાખે
ફગુફગતી લાલ પીળી જવાળ આડે ઝૂકેલી
રેણ લાગે અદકેરી કળી!
પડી કામળીમાં કોકું વાળી!...

એક ગઝલ

ભરત પાઠક

('ભગતની ચા'માંથી સાભાર)

ક્ર્યાં સુધી પકડીશ ખાલી શાસને?
ઇડ. હૈયામાં ભરી વિશાસને!

દોસ્તારી જો થઈ છે મોતથી,
જિંદગીના જાણ શાસેશાસને.

કો'ક દી જાંખી થશે દિલદારની,
જીવનું આ સથ્ય એ આશાસને.

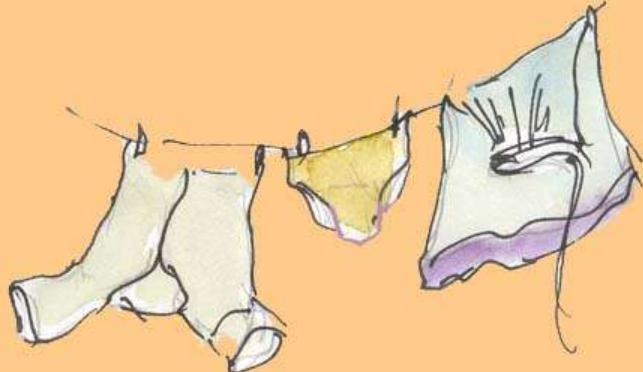
કૂલ તો આકળ કરી પીતાં રહ્યાં,
રાતભર ઝરતાં ઉંહા નિશાસને.

એ જગા પર કીટલી મંડાય છે,
પ્રાણ જયાં આવી મળે પ્રશાસને.

માનિકા જેવી જ છે ભાષા

અદમ ટંકારવી

('અમેરિકામાં હોવું એટલે' નામના પ્રવાસ લેખો અને ગઝલઓના સંગ્રહમાંથી સાભાર!)

ખુલ્ખી આંખે સ્વપ્ન પણ દેખાય છે
અર્થ માયાનો હવે સમજાય છે

કેટલો મદમસ્ત લિસ્સો દેહ છે
શેખની દૃષ્ટિય લપસી જાય છે

વાતેવાતે એ હવે બુલિશાટ કહે
એનું મોહું એટલે ગંધાય છે

ફાન્સ યુ.કે. જોર્ડન ઈજરાઈલ કુવૈત
એ હજ્ય પાંચમાં પુછાય છે

આ જગત એનાથી ત્રાહિમામૂ છે
તો યે એને કશું ફ્રયાં કહેવાય છે?

શાન્તિ ઈન્સ્ટન્ટ એને જોઈએ છે
એની ફોર્મ્યુલા હજી શોધાય છે

ચણ્ણિયો ચોળી લુંગી ચડી ને લંગોટ
એ બધું જાહેરમાં ધોવાય છે

માંનિકા જેવી જ છે ભાષા અદમ
સહેજ અડીએ ને ભવાડા થાય છે

ઘર સંસારની વાતો

વિન્ય કવિ ''બદનામ'' (લીસ્ટર યુ.કે.)

(ઇન્નલેન્ડના શાયરોની કૃતિઓના સંગ્રહ 'ગુજલીશ ગજલો'માંથી સાભાર)

આજ કરવી છે ભાઈ મારે ઘરસંસારની વાતો
એક બાયડી, એક હું અને બચ્ચાં દસ-બારની વાતો

ત્રણ સાંધું ત્યાં તુટે તેર છે એવી મારી પોજીશન
સૂજે છે ફ્રેન્ટ અને કેરિટ કાર્ડ ને ઉધારની વાતો

મારે કરવી ચર્ચાઓ પોલિટિક્સ અને ફિલ્મસૂઝીની
ઉત્તરે વાઈફના ભેજામાં બસ સિંગારની વાતો

લંચ અને ડીનરમાં મળે છે માઈક્રોવેર્ટનું ખાણું
યાદ આવે છે ઘણી દાળ શાકના વધારની વાતો

ઉની ઉની ફૂલેલી રોટલી ખાદે થયો જમાનો
સપનાં છે સપનાં ભજિયાં અને કંસારની વાતો

આ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની બાંગોથી ચસકી ગયું એનું
ડરે નાનકડા ઊદરથી ને કરે તલવારની વાતો

દીકરો લાવ્યો મડમને, બેબીએ ગોત્યો ઘોળિયો
ગવાય ચોરે અને ચૌટે અમારા વિસ્તારની વાતો

સુખી થવું જો હોય તો થશે નહીં કદી એકમાંથી બે
માનો યારો 'બદનામ' જેવા સમજદારની વાતો.

અને હવે એક બે હાઈકુઓ

૧
અરીસા પાર
થઈ તો જાઉ પણ
અવાશે પાછું?

૨
નેણા બિચારાં
દેખે જગત આખું,
ના પરસ્પર

કવિતા

વિરાફ કાપડિયા

(કવિતાસંગ્રહ 'આ કવિતા તેમને માટે' માંથી સાભાર)

	<p>કવિતા મારા હદ્યમાંથી નગરપાલિકાના નળની જેમ ચૂંએ છે.</p> <p>એનામાં નગરનાં વાસણો ચમકાવવાની શક્તિ ક્યાંથી? એનામાં નગરનાં લૂગડાં અજવાળવાનું સામર્થ્ય ક્યાંથી? પોતાના જ પથ્થર પર એ ટીપે ટીપે છે, પોતાના જ પથ્થરને એ ધીરે ધીરે ધૂંએ છે.</p> <p>કવિતા મારા હદ્યમાંથી નગરપાલિકાના નળની જેમ ચૂંએ છે.</p> <p>અહીં જ્યાંથી પગલાંઓ બબેરોક કાફલો લઈ જાય છે, અહીં જ્યાંથી ટ્રાફિકનો ગજ વિઘાડતો વલી જાય છે, બે નિશાળિયા પલ્વલમાં હૈયા-નૈયા ખુંએ છે, કૃષ કાગડો ઠેકી ઠેકી વાંડી ઠેકે પીએ છે.</p> <p>કવિતા મારા હદ્યમાંથી નગરપાલિકાના નળની જેમ ચૂંએ છે.</p>
---	---

આજે હવે

પના નાયક

('અરસપરસ' માંથી સાભાર)

	<p>સાતતાળીની રમતમાં હું અને તું કેવાં સંતાઈ ગયેલાં એક જ ઝાડની આગળપાછળ... . હાથ લંબાવું ને સ્પર્શી શરુ એવા છાતી ને વાંસા જેટલા જ વેગળા... .</p>
---	--

સંસ્કૃતિ

ઇન્દ્ર શાહ

('બે ફૂલ' માંથી સાભાર)

રોમના ચણતર થકી
ઢિમતી વધુ
માનવતણું ઘડતર.

કેંક માનવદેહ જ્યાં સણગી ગયા,
વૃક્ષાળે ગોઠવેલાં યંત્ર દ્વારા
શાસને સંગીત છેડ્યું!
રોમને સણગી ગયે વર્ષો વીત્યા...
ઈતિહાસ ઘરડો થઈ ગયો!
સંસ્કૃતિએ દોટ મૂકી'તી સીધી
પણ એજ સ્થાને આવીને ઊભી રહી
(ગોળ છે પૃથ્વી)
એ જે જવાણા, એ જે ગીત,
એ જે પડતી, એ જે સ્મિત!
નીરોથી ન્હુ સુધી.
(ન્હુ એટલે સાઉથ વિઅટનામના માદામ ન્હુ)

ગઝલ

રઈસ મનીઆર (સુરત)

(ગઝલ સંગ્રહ 'સ્પર્શી શકાય પુષ્ણે...' માંથી સાભાર)

પામવા આકાર સર્જીયો હતો,
કાણ નહોતો, તો ય વહેરાયો હતો.

હક હતો મુજ પર ઘણાંનો એટલે,
વસ્તુની માફિક હું વહેચાયો હતો.

થઈ ત્વયા પીડા વરો, તો મુદ્દિત શું?
હર પ્રથત્ને હું ઉજરડાયો હતો.

દીપ બુઝાયો તો સમજાયું તરત,
આપણો પણ એક પડણાયો હતો.

સાંકળો તૂટી, પછી એ જાણ થઈ,
હું તો મારા પગમાં જકડાયો હતો.

શોધ તારી આખરે પડતી મૂકી,
જ્યારે જાણ્યું, હું જ ખોવાયો હતો.

'હોશ'

રેખા સરવૈયા (ધોરાજી, ગુજરાત)

('અંડ આનંદ' એપ્રિલ ૨૦૦૫માંથી સાભાર)

દિલ ખોલીને ગાવાં'તાં તારાં મીઠાં ગાણાં,
મન મેલીને લગનમાં પાથરવા'તાં નાણાં,
મંડપ ડેણ બેસાડી બાંઝેઠે તને
પહેરાવવી હતી મારે વરમાળા!
હરખના ઉમળકાથી કરવાં'તાં ખણખોરાં...
પણ અત્યારે-
સાથરો લીંપેલી ભૌય પર
પડેલી તારી કાયાના ગાલ પર
પીઠી ઘસું છું
(કે પછી?)
દીવાની સાક્ષીએ મારી
બધી હોશ ભૂસું છું?

મારો મમરો
'વાતાયન' ખૂલતાં

કિશોર રાવળ

(કોઈએ મને 'દિવ્ય ભાસ્કર'માં લખાયેલો ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીનો એક લેખ મોકલ્યો અને એના પર વિચાર કરતાં કંઈ લખવાનું મન થઈ આવ્યું. લખશું લખશું એમ કરતાં મોઢે મોઢે લખશું અને ફ્યાંક છપાવવા મોકલવા વિચારતો હતો અને ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીના અવસાનના ખબર મળ્યાં. મેં એમને જાજી વાંચ્યા પણ નથી અને ન મળ્યાનો, ન જાણ્યાનો ખેદ અનુભવ્યો.

અને ફાઈલ સંકેલી અભરાઈએ ચડાવી દીધી. પછી આજે એક વિચાર આવ્યો કે એ લખવા પાછળ કોઈની સાથે વિવાદમાં ઉત્તરવાની કે કોઈ પાસેથી જવાબ મેળવવાની ભાવના નહોતી જ, ખાલી એક વિચાર રજુ કરવાનો આશય હતો. એટલે ફરી પાછી ફાઈલ જાપ્ટીને હું આજે થોડી કાપકૂપ કરી, ક્ષમા સાથે, અહીં રજુ કરું છું.)

ઇજાબેલ અયેન્ટેના પુસ્તક 'પાઉલા' વિષે ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી તેમની 'વાતાયન' કટારમાં ચોથી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૫ના 'દિવ્ય ભાસ્કર'માં લખે છે:-

'એક પુસ્તક જે ન વંચાવું જોઈએ એ વંચાતું ગયું, ટુકડે ટુકડે, હોસ્પિટલમાં સેલાઈનની ઊંઘી બોટલમાંથી ટપકતાં ટીપાંઓની જેમ અને વિષાદ ધૂંટાતો ગયો અને શ્રીલના આફ્ટરશૉક મૂક્તો ગયો. પુસ્તકનું નામ છે 'પૌલા', લેખિકા ઇજાબેલ અલેને. સ્પેનિશ ભાષામાંથી અનુવાદિત પુસ્તકની લેખિકા લેટિન અમેરિકાના ચિલી દેશની છે અને હવે અમેરિકામાં રહે છે....અને એક પુસ્તક જે ન વંચાવું જોઈએ એ 'પૌલા' નાની નાની કસકો મૂકતું ગયું...'.

અને એક અદ્ભુત લેખિકાની મંત્રમુગ્ધ કરે તેવી 'પાઉલા'ની વાતમાંથી ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી કોઈ પણ કારણ વગર અમેરિકામાં વસતાં ગુજરાતીઓ પર ફેણ ધરી, હુંફડો મારી હુમલો કરે છે. હુમલાથી જરા મન અકળાય છે.

એમના શબ્દો થોડા આગળ વધી વાંચીએ.

'સીધો સ્પેનિશમાંથી ગુજરાતીમાં પણ અનુવાદ થવાની વાત તો દૂરની વાત છે. પણ સ્પેનિશમાંથી અંગ્રેજીમાં, અને તેમાંથી ગુજરાતીમાં અનુવાદો ભાગ્યે જ થાય છે...અમેરિકામાં દસ લાખ ગુજરાતીઓ છે એવું આપણે ઊછળીને પોકારતાં રહીએ છીએ. પણ કેટલાં અમેરિકન-ગુજરાતીઓને સ્પેનિશ આવડે છે?(અથવા કેટલાંકે) સ્પેનિશ શીખવા પ્રયત્ન કર્યો છે?...આપણાં ડાયાર્પોરા ગુજરાતીઓની પ્રવૃત્તિઓની પરિવિ અત્યંત સંકુચિત છે. અમેરિકામાં ગુજરાતી સાહિત્ય એટલે જેમ આપણે ત્યાં ભવાઈવાળાઓ ગામેગામ ફરતા હતા અને નાટકિયા ખેલ કરતા હતા તેમ ગુજરાતી ગજલિયાઓનું એક સર્કસ ન્યૂ જર્સીથી એલ.એ. સુધી ચક્કરો મારતું રહે છે. અમેરિકામાં તમે જેને ધરે ઊતરો છો એ કવિ બની ગયા હોય છે. જેટલા પ્રેક્ટિસિંગ કવિઓ અમેરિકામાં છે તેટલા પૂરો અમદાવાદમાં નથી. કવિતા (અમેરિકામાં) એક ઉપદ્રવ બની ગયો છે...હું ત્રાણવાર અમેરિકા જઈ આવ્યો દું એટલે (ત્યાંના) આ કવિતાના વાઈરસનો મને થોડો અંદાજ છે.'

કોઈ સ્પેનિશમાં સરસ લખે એમાં અમેરિકાના ગુજરાતીઓ દોષિત કેમ કહેવાય? પણ જવા દઈએ એ વાતને.

મારો મુખ્ય મુદ્દો તો એ છે કે મને તો હર્ષ થાય કે લખવાની તમના ઉદ્ભબે અને ઉપદ્રવ ન કહું પણ અહોભાગ્ય કહું. ધરે ધરમાં લખનારા જાગે પછી લખે કવિતા કે વાર્તા, લેખ કે મિમાંસા, દૃચ્યકા કે કટાક્ષો - ગમે એ બધાં પ્રસરતી એક સર્જનાના અંકુરો છે. અને 'ગોલરિયા દેશ'માં આવું થાય તેને હું આવકાર્ય જ ગણું. 'ટ્રટ' અને 'ટમાટુ'ના પ્રાસ મેળવતાં કવિઓ જેટલાં અહીં છે તેટલાં જ ભારતમાં હશે. 'સાકી અને સનમ', 'નદી અને નાવ', 'શમ્મા પરવાના', 'ગુલ અને ગુલેસ્તા'વાળી ગજલો જેટલી દેશમાં જોવા મળે છે તેટલી અહીં પણ નજરે વળ્ગે છે. અને

ઇથરનું નામ લખવાથી જાણે બધું 'ઉચ્ચ' બની જતું હોય એવા કોઈ વિચારથી દમ વગરના, ભાષાના જરા પણ મધમધાટ વગરના, વ્યાકરણને વિસરી લખાયેલા અસંખ્ય લેખો આ 'ઉચ્ચ' સાહિત્ય છે એવી ભ્રમણા ફેલાવે છે, અહીં અને ભારતમાં.

અને એવું પણ નથી કે એ વાંચતાં, સાંભળતાં ગુસ્સો નથી ચડતો પણ વાણી-સ્વાતંત્ર્યમાં માનવાથી એ બધાંનો હક સ્વીકારું દું અને ન ગમતાં સર્જકોને ફરી કદ્દી ન વાંચવાનો, ન સાંભળવાનો મારો હક્ક પણ ધૃષ્ટાથી અજમાવું છું. અને એ કર્યા પછી પણ કદાચને સુધારો થયો હોય એ આશાએ કે બહાને, કોઈ જોતું ન હોય ત્યારે, એમનાં જ નવા લખાણમાં ફ્ર્યારેક ડોકિયુ માર્યા વિના રહેવાતું નથી!

('ચિલી', 'પૌલા', 'અજેન્ટ'ને બદલે થોડી રીસર્વ કરી સાચા ઉચ્ચારો 'ચિલે', 'પાઉલા', 'અયેન્ટ' લખાયા હોત તો સારું થાત! 'ન્યૂ જર્સીથી એલ.એ.'ને બદલ 'ન્યૂ જર્સીથી કેલિફોર્નીએ' વધુ ઉચ્ચિત ન થાત?)

હજાબેલ અયેન્ટેના એક બીજા પુસ્તક તરફ ધ્યાન ખેંચું? 'માઈ ઇન્વેન્ટેડ કન્ટ્રી' 'મારો ઘરી કાઢેલો દેશ' એ પોતાની માતૃભૂમી - ચિલે પર લખાયેલું, મન પ્રકુલ્પિત કરે તેવું પુસ્તક છે. દેશને છોડ્યા પછી તેના ગડગૂમણી, શીળીના ચાંદાં કે નીગળાંતાં અંગોથી પરિચિત હોવાં છતાં (અને એ વિષે તદ્દન નિખાલેસતાથી વાત કરતાં) વાયકોના મનમાં ચિલે વિષે 'સબસે ખારી સુભા તેરી, સબસે મીઠી શામ' જેવાં સુંદર સ્પંદનો સર્જ શકે છે. અને વધુમાં એક રસિક વાત તો એ છે કે પોતે ખૂબ જ સરસ અંગેજ બોલે છે અને લખે પણ છે છતાં આજે એનાં પુસ્તકો સ્પેનિશ ભાષામાંજ લખે અને બીજા પાસે અંગેજમાં અનુવાદ કરાવે છે. એમના જ શર્ઝોમાં કહે છે કે બીજાં પાસે અનુવાદ કરાવવાથી અનુવાદમાં વધુ રણકાર આવે છે.

અને 'ડૉલરિયો દેશ' એ મથાળું કોઈ ઘૃણાત્મક સંદર્ભમાં આપે એનો પણ એક રોષ તો ખરો. અહીં અંગેજમાં કંઈ કંઈ ચીજો લખાય છે અને પૂરાં વૈવિધ્યમાં, અખૂટ, અવિરત! બીજી ભાષાઓમાં ભાષાંતરો થાય છે અને તફંચી પણ કરાય છે-ગુજરાતીમાં જેમ થાય છે તેમ. આપણે સ્પેનિશ ભાષા કેમ શીખતાં નથી એની ફરિયાદ કરવાં કરતાં સારાં અનુવાદો અર્પા શકીએ તો બીજે શું શું અદ્ભુત લખાય છે એનો ખ્યાલ ગુજરાતીઓને આપી શકીએ અને આપણા ગુજરાતી સાહિત્યની સીમાઓ વિસ્તારવામાં પણ એક પરોક્ષ રીતે ફાળો આપીએ. એક સ્પેનિશ જાણનારો, એક જાપાનીજ જાણનારો કે એક તામિલ જાણનારો ગુજરાતી એક જ સરસ અનુવાદ આપી શકે તો ગુજરાત આભારી થશે અને 'કુવાની બહાર પણ બીજી સૂટિ છે' એનો પરિચય કરાવશે. જર્મન ગાન્ટેના હાથમાં 'શાકુન્તલ'નો અનુવાદ આવ્યો ત્યારે તેઓ માથે પુસ્તક લઈને નાચ્યા હતા તે યાદ છે ને!

બચાડો ટોની કિશોર રાવળ

હમણાં હું ગઈ હતી કિન્ગ ઑવ પ્રશિયા મૉલમાં કંઈ શૉપિંગ માટે. અને જમણી દિશાએથી એક કાન ફાડી નાખે એવી કિકિયારી સાંભળી, "એ ભનીબેન, એ ભનીબેન" અને આમલેમ જોયું કે આવડા મોટા સાદે ગુજરાતીમાં ગોકીરો કોણ કરે છે અને ત્યાં તો કોઈ બ્લૂ જિન્સ અને રેશમી, પર્પલ શર્ટ પહેરેલી કન્યા આવીને મારા પગે પરી. રીતસરની ખાસ્તી વાંકી વળી, મારા સ્નીકરને આંગળાં લગાડ્યાં, ગોઠણે પરી માથું મારા પગમાં ઝુકાવી દીધું. ઊભી થઈને મારી સામું મરકી! મારી આંખોમાં આંખ માંદી મોટા દાંતે હસતી હતી અને નીરખતી હતી કે મને ઓળખ પડે છે કે નહીં. "દૂરથી તમને જોયાં અને મને થ્યું કે ભનીબેન શિવાય આ બીજું કોઈ હોય ને! મને તો હૈરે લિલોળા ચર્ચા...કેટલાં વર્ષ આપડે ભેણાં થાં?"

આ 'ભનીબેન' કહી બોલાવતી માયા કેમ કરી લુલાય? "અરે શારદુણી, તું અહીં? અહીં ક્ર્યાંથી? શું કરે છે?" મેં એને બથ ભીડી છાતી સરસી દબાવી.

તો કે, "ઉભા ર્થો, એક મિનિટ. આ ઓલી મામા જેસીકા આધી રઈ ગઈ, જરા બરકું." લાંબા લાંબા હાથ કરી દૂર ઊભેલી એક અમેરિકન બાઈને તેણે પાસે બોલાવી. ખાસ્તી ગોરી, માંજરી આંખો, સ્માર્ટ પીલો સમર ટ્રેસ, ટૂથપેસ્ટની જેવું અમેરિકન સ્મિટ. એ પાસે આવી અને શારદાએ પોતાનો એક હાથે એ બાઈના બરે વીઠી હગ કરી, ઓળખાણ કરાવી. "મામા, વિસ ઈજ ભારતીબેન, અવર નેઈબર ફોમ ભાવનગર. વી ગો બેક સમ ટ્રેવેન્ટી ઈયર્સ! ભનીબેન, આ મારી સાસુ મામા જોસ્ટિકા!"

જેસિકાએ હાથ મેળવ્યા, ગુજરાતીમાં બોલી, "કેમ છો?" મને ખૂબ આનંદ અને ભારોભાર આશ્ર્ય થયા. મારા મામાને ઘરે હું ભાવનગર જતી. ત્યાં અમારા ઘરની જમણી બાજુએ તોચી પાણીની ટાંકી અને ડાબી બાજુ આ કણબી કુટુંબ રહે. ભૂરાભાઈ પટેલ અને કડવીબેન કણબાણ અને એની પાંચ વરસની ટીકરી શારદા. મામા મામી મને ભની કલીને બોલાવે એટલે એ લોકો પણ મને ભની, ભનીબેન કહેતાં. એના ઘરની પાછળ વાડી. અમને ખેતરમાંથી શાક ભાજ પહોંચાડે, દૂઝણી બે બેંશું હતી એટલે દૂધ, દહી, માખણ પણ અમે એમની પાસેથી લેતાં. મારા મોટાભાઈ શારદાને સાંજે સાંજે ભજાવે. ભૂરાભાઈ કહે કે "ભાઈ, અમારે કણબીઓને ભણતર શું કામતું અને એમાંથી છોડીને શું?"

મને તો હતું કે શારદાને ક્ષ્યાંક પરણાવી પહૃતાવી દીધી હશે અને આંગળિયે બે છોકરાં તાણીને ક્ષ્યાંય ભાથું લઈને ખેતરે જતી હશે અને આંદી ક્ષ્યાંથી પ્રગટી!

મને કે, "ભનીબેન, અટાણે અમારે ઘરે જવાની ઉતાવળ છે. ઓલ્યો ટોની ઘરે આવે ત્યારે વાળું તેયાર જોઈએ. જુઓ આ મારો ટેલિફોન લઈ લ્યો અને મને તમારો આપો." ખ્યાંક જૂલતી પરસમાંથી એક કોરો કાગળનો કટકો કાઢ્યો અને પેન લઈ એક નંબર લખ્યો. "તમારો ફોન શું છે?" કહી મારો ફોન લખી લીધો. "અમે પાવલી બાજુ રૈથે છેઠી. તમને હવે ખોવાવા નેં દઉ. આ મારી સાસુ અને મારા સસરા બેય બચાડાં ભાવનગરના નો હોય એવા સીધા સાદાં માણણ. તમને ગમશે. વેલાં વેલાં આવો અમારે ઘેર. પછી આપણે મારશું ગઘ્યાસઘ્યા. તમારું રે'વાનું ક્ષ્યાં?" મેં કહ્યું કે "અમે લન્સડેલ રહીએ છીએ." તો કે "મારા જેઠ પણ ન્યાં છે અને અમે અવારનવાર ન્યાં આવતાં રહીએ છીએ. અટાણે તો ભાગીએ પણ ફોન કરીશ, જેશીકૃષ્ણ, લ્યો મળ્યાં"

સાંજે ઘરમાં પગ મૂક્યો અને એનો ફોન આવ્યો, "ભનીબેન, શનિવારે શું કરો છો? આ ટોની ઘરે આવ્યો અને એને વાત કરી તો મને તોચી લીધી કે હારોહાર કેમ નો લેતી આવી. ઈય આકળો થઈને બેઠો છે. ક્ષ્યારુનો ફોન કર, ફોન કર એમ મંડાણો છે. લ્યો વાત કરો એની હારે." અને ટોનીએ ફોન લીધો. "હેલો, કેમ છો? મને શારદાએ કીંદું કે તમારો નાતો કેટલો જૂનો છે એટલે મળવાનું મન બૌ છે. કાંઈ નો કરતાં હો તો જરૂર શનિવારે બોપોરે આવી જાવ. હારે જમશું. મારા સમ તમે નો આવો તો. શારદા, લે વાત કર અને પાહું કર." કહી ફોન પાછો શારદાને આપ્યો.

હા પડાવી ત્યારે પછી સરનાશું અને ત્યાં જવાની ડાઈરેક્શન આપ્યાં, "ચાલો ફરી શનિવારે સવારનાં ફોન કરી યાદ અપાવીશ. અને જોજો, રાત રે'વાય એમ આવજો. ઘર મોટું છે અને બધી સવડ છે. નિરાંત રે'શે.આવજો ભનીબેન." અને ભનીબેનનો શનિવાર જડબેસલાક કરી નાંખ્યો.

હું, સુનીલ અને અમારી ટીકરી લોપા શનિવારે એમના ઘરે જવાં નીકળ્યાં. આમ તેમ પાઓલીના રસ્તાઓમાં માર્ગ કાઢતાં અમે દસ વાગે પહોંચ્યાં. મોટું દસેક એકરનું ખેતર અને એમાં વચ્ચે એક મણહંગ મે'તા જેવું ઘર અને એક બાજુ દંતકથાઓમાથી હાલ્યું આવતું રેડ એક બાર્ન, મહાકાય રાકસ જેવી અનાજની એક કોડી, સાયલો! બાર્નની પાછળ 'ભણવા ટાણે રોજ બોલાવે' એવું નાનાહું એક તળાવ!

અમારી ગાડી એમના ડ્રાઇવવેમાં ઊભી એટલે બારણું ખૂલ્યું અને શારદા અને એનો ટોની દોડતાં બહાર નીકળ્યાં. શારદાએ દેશના લૂગડાં પહેરેલાં. આભલાંવાળી ઓફાણી, રેશમી ભરતનો કમખો અને ઘર્મર ઘેરવાળો ધાઘરો, નાકમાં નથડી, કાને બુટિયાં અને કપાળે મસમોટો ચાંડલો, ખોબામાં માંય નહીં એવડો અંબોડો, ગળામાં એક માદળિયું! ટોનીએ ટીશર્ટ અને કટાંફોડ જિન્સ પહેરેલાં. કાળાં ભસ્મર વાળ, ખૂબસૂરત જુવાન. શારદાએ ઓળખાણ કરાવી. અને ઘરમાં લઈ ગયા. અને ત્યાં તો કુટુંબ ભેગું કર્યું હતું. "આ મારા જેસિકા યુ હુંવ મેટ અને આ પાપા બિલ, આ જેઠ જેઠાણી રોભી અને ટેરિસા," પાંચથી તેર વર્ષની ઉભરના બે ચાર બાળકો હતાં એનો પરિય્ય આપ્યો. "આ અમારો દેવનો દીધેલ ડાઠો, જેફ, પાંચ સાલનો; આ અમારી ત્રણ વરસની વેખલ સેરા," અને સેરાએ એક કાનથી બીજે કાન પહોંચે એવું સ્મિત આપ્યું અને માને વળગી ગઈ. "આ રોભીની સોનપરી અન્ટોનેલા, આ ઘફડો મારા જેઠ જેઠાણીનો માખણાચોર બાળમુકંદ મ૱લ. હમણાં જ ટોનીએ એને ટ્રેક્ટર ચલાવતાં શિખવારૂં છે અને જઈને ચાલુ કરી ને હી ગોલ ઓલ ઓવર ધ ફાર્મ. આ મારા જેઠનો સાહુ ટોમ અને એની વહુ બોબી... બધાયને મળવા બોલાવી લીધા. ઘરમાં વાત કરી તો બધાય ઊચા નીચા થઈ રહ્યા કે અમેય મળિયે તો ટોની કે 'હાલો ઉજાણી કરીએ.' બધાંએ બહુ ઉમળકાથી અમને આવકાર્ય. અને હું 'ભની' 'માંથી' 'બની' બની ગઈ સૌ માટે.

અમે અંદર જઈ બેઠાં એમનાં લિવિન્ગ રમમાં. ટિવિસ સારો ગેધડ્યો હતો એટલે બહાર તેક પર મિજબાનીની વ્યવસ્થા હતી. "દ્રાક્ષાસવ પીવો છોને? કે બિઅર?" કહી બે ત્રાણ વાઈનની બોટલો લાવી, બિઅર કેન્સ ધર્યા. અમારી દીકરીને બધાં છોકરાં તાણીને બહાર લઈ ગયાં. અને ક્ર્યાં ખોવાઈ ગઈ ઈ ખબર નો પડી. શારદાએ પાપા બિલને કીદું, "પાપા, પલીજ ક્રીપ એન આઈ ઓન ધ કિડુજ. કુજ્યુ પલીજ રી ધેટ જેફ ડાન્ટ ગોટ ઓન ધ ટ્રેક્ટર દુ ગિવ ધ અધર્સ રાઈડ્ઝ?". નાઉ હી ઈજ ઈચ્ચિંગ દુંબી ધ બિગ બ્રો! લેટ ધેમ પ્લે ફોર હાફ અને આવર. પછી જમવાનો ડંકો વગાડુણો"

શારદા કહે, "ટોની, હવે જરા આ અફ્કડ ટાઈટ કપડા કાઢીને મોકળો થઈ આવ્યને" કહી તેને ઉપર મોકલી દીઘો. અને બે મિનિટમાં કફની લેંધો પહેરી છેલછબિલો ટોની નીચે ઊતર્યો. શારદા રસોડમાં થોડી બિઝી થઈ ગઈ.

મને બહુ જ કુતૂહલ હતું જે આ બેનો મેળ ક્ર્યાં ખાંધો હશે. મેં ટોનીને પૂછ્યું કે તમે મળ્યાં કેવી રીતે. એટલે ટોનીએ અમને કહ્યું.

"ઈન ૧૯૮૮ આઈ વેન્ટ દુ ઈન્ડીઆ ફોર માય વર્ક. દુ ભાવનગર. અને થોડા દિ 'તો બિગ બોસિસ હારે યો. એ લોકો મને હાથમાંને હાથમાં રાખે. ખાસ રહેવાનું ગેસ્ટ હાઉસ અને ચિકન હેમબર્ગર ક્રીલિપ કરતો કુક, વૉશરમેન, શૂશાઈન બોય, કાર અને શોફર. એવરી અધર તે ધેર વૉઝ અ પાર્ટી અટ વન ઓર ધ અધર ઓવ ધેર ફેન્ડુઝ. આઈ હેવ ઓન ઈયર ફોર ધ લેન્જવેઝિઝ એટલે બેએક અદવાડિયામાં કોમન કેઇઝિઝ ફાવી ગયેલા. 'કેમ છો કેમ નહીં', 'ક્ર્યાં રે 'વું', 'શું ખાશું' એવું એવું આવડી ગયેલું. અને મને પીઠ પાછળ બધાં 'ઓલો ધોળિયો' કહેતાં એ પણ ખબર પડી ગઈ..."

"બટ વિથ સર્વન્ટ્સ અન્ડ ઈવન ધ હોસ્પિસ હવરિંગ ઓવર મી, આઈ વૉઝ સૂન સફોકેટેડ. બધાં મને 'અમેરિકન' ટ્રીટ આપવા હરિફાઈ કરે. એવા વાતાવરણથી હું ગળે આવી જ્યો. પણ ચિકનના હેમબર્ગરમાં મેફ્ડિનલની અરોમા આવે જ નહીં. અને ચિકન કરીની સોડમ ચિકન કોર્ન બ્લુમાં નો આવે. તે એક દિ 'એકલો ચાલતો નીકળી પર્યો અને શારદાના બાપાને ખેતરે પહોંચી જ્યો. વાડીમાં હું ધૂસ્યો, ભૂરા પટેલ ડોસ ચલાવતા હતા. મને જોઈને બોલ્યા કે 'આવો આવો બાપલા' ત્યકારો કરી બળદને ઊભા રાખ્યા અને મારી કરે આવ્યા. 'આ તંબોળીને ન્યાં કારખાને આવ્યા છો ઈ જ ને? આઈ ક્ર્યાંથી ભૂલા પર્યા?' બીજું ય લાંબુ લાંબુ બોલ્યા. મને વાતનો અણસાર આવી જાય અને ન સમજાય ત્યાં અમારા ઈટાલીઅનોની જેમ હાથના હાવભાવથી સમજાવે. અનું મી લાઈકવાઈઝ. હી કોલ્ડ 'શાર્કુ, શાર્દુની મા! ક્ર્યાં જ્યાં? મે 'માન આવ્યા છે.' ગમાણમાંથી છાણા થાપતી શાર્દુ નીકળી. ધરમાંથી માથે છેડો નાખતાં કડવીબેન આવ્યા. 'આવો, આવો' કહી પાસે આવી દસે આંગળીએ દુઃખડાં લીધાં. ભૂરા પટેલે એક લીબડા નીચે ઢાળ્યો એક હોલીઓ અને નાખ્યું એક રાતું ગોદું અને મને બેસાડ્યો, હું પાણી

"મેમાન ધરે આવે તો ય પટેલને અનું ખેતર પહેલું! મેમાન સાચવવાનું કહી ભૂરા પટેલ તો પાછા કામે લાગી જ્યા. મને કે 'પાણી નો પાઉ તો મારો પાક બળી જાય અટલે ન્યાં લફડા નો ચાલે. પણ આવ્યા છો તો જમીને જાજો' કડવીબેને લોટો ભરીને છાણ પીવડાવી, જમવા ટાણે તાજા ટીપેલા ઊના ઊના રોટલા, માખણનો લોંદો અને તીખી દાટ લહણની ચટણી, રીંગણાનો ઓળો: અમે હારે જમ્યાં. ચટણી તો રાડ બોલાવી ગઈ અને બાજુએ મૂકી દેવી પડી. ઓળો ય કાંઈ મોળો નો 'તો. ભૂરા પટેલને હંસવુ રોક્યું રોકાય ને! આમ અમારી ઓળખ થઈ. થોડા દિ' ત્યાં આવવરોજાવરો યો.

"એમની સરળતા મને ગમી ગઈ. અમારે ય અહીં ફાર્મ હતું અને આ લોકોય બેદૂત એટલે મેળ મળી ગયો. બીજે વર્ષ મને અહીં નોકરીમાંથી લેઓફ મળ્યો તો હું ટિકિટ કઠાવી ભૂરાભાઈને ધરે પહોંચી ગયો. મને જોઈને એ મરકી ઊદ્ધ્યા. મેં કીદું 'લહણની ચટણી ખાતાં શીખવું છે' તો મને દાંત કાઢી કે કે, 'એની નિહાળ નો હોય. ખેતરમાં કામ કરો, અને ભૂખ્યા થાવ એટલે જમવા બેઠો. આંગળી આંગળી ચાટતા જાવ અને છો મહિનામાં ડાઢમાં બેસી જશે. બધું પચી જાય અને ગળે ઊતરી જાય.'

"તો મેં કીદું કે મને ખેતરમાં કામે રાખશો?

"તો મને કે 'કે તંબોળી જેટલા પૈસા આઈ નો મળે હો!'

"તો મેં કીધું શું આપશો?

"તો ઈ કે' કે 'પરશાળમાં એક ખાટલો મળે, પટલાણીના હાથના રોટલા, અમે ખાઈ ઈ ખાવા મળશે, દૂધ માખણ જેટલાં જોઈ એટલાં, પાકાં પફૈયાં, મોસમાં કેરિયું, ચીકુ ખાવા હોય એટલા, કૂવે નાવાનું અને ઘામ થાય ત્યારે ફળિયે ઢોલીઓ ઢાળી સૂવાનું. રાતના ભરમાં જોતાં સૂઈ જવાનું. બાકી અમારી હારે ભળીને પટલ બનાવી કેશું'

"મેં કીધું, 'કબૂલ'. અને એમ મારો ઓપન કૉન્ટ્રેક્ટ નફ્કી થ્યો. અને એઈને ત્રણ વરસ કાઢી નાખ્યાં. કોસ ચલાવતા શીખ્યો, કૂવાને કાંઠેથી ધૂબાકા મારી કૂવે ના 'તા શીખ્યો, રોટલા હારે કચ્ચીને લીલાં મરચાં ખાતાં શીખ્યો, ખીચડીમાંમાં ધી નાખી ટેસથી ખાતાં શીખ્યો, કેરિયું ચોઈણાય ફાવી જ્યાં. શિરામણ, રોઢો ને વાળું કોને કેવાય ઈ સમજ્યો. શારદા પાસેથી કફ્કો શીખ્યો અને લાઈબ્રેરીમાંથી ચોપડીઓ લાવી વાંચી અમે ચર્ચા કરતા. પાપા સેન્ટ મી બુફ્ફેસ અંડ ડાઈજીસ્ટ ફોમ હીઅર. એમાંથી હું શારદાને સંભળાવતો.

"એમ ગ્રાણેક વરસ રહ્યો હોઈશ. મેં એક વાર પૂછ્યું ઓલી શારદાને કે 'મારી હારે લગન કરીશ?' તો કે 'બાપા હા પાડે તો કરું.' મેં પૂછ્યું 'બાપા હા પાડે, પણ તું શું કહે છે?' 'બાપા હા પાડે પછી મારે શું કે'વાનું?' 'લગન પછી હું અમેરિકા જાઉં તો મારી હારે અમેરિકા આવીશ?' 'તારી બાપડી થઉં તો બોજે જાઉં ઈયા?' એટલે મેં એક દિ' ભૂરા પટેલને કીધું કે 'ભૂરા ખાઈ, તમને વાંધો નો હોય તો મારે તમારી શારદા હારે લગન કરવા છે. રજા આપો તો.' તો ઈ વિચારમાં પડી જ્યા. મને કે' કે 'આ વાત મારે અમારી કશબીની નાત પાંદે મૂકવી જોઈ. પૂછીએ.' એક સાંજે સાત આઠ પટેલને ભેગા કર્યા, વાળું કરી ચાંદની રાતના વાત કાઢી. બધા કે' કે ગુજરાતી બોલે છે, ગુજરાતી ખાય છે, સંસ્કાર બામણ જેવા છે, કોઈ દિ' ક્ષયાંય ખોટી નજરથી કોઈની સામે જોયું નથી, કામદો છે, આપણે ખાયી ઈ ખાય છે તો વાંધો શું. કોઈ કહે કે એને દેશ છોડીને ઉપાડી જરો તો? તો કડવીનેન બોલ્યાં કે 'હું માચિઅનીથી આવીને આંઈ રવ જ હું ને. આજ વરદમાં એક વાર પણ પણ ન્યાં જવાતું નથી. મળીએ ત્યારે અછોવાનાં, વારે તેવારે મળીએય બરાં અને લાગણી એવીને એવી. અને હવે તો વિમાનમાં બેઠાં તો એક દિ'માં આંઈ. દીકરી નરવી હોય, હુઃખી નો હોય તો એઈ ને ઈ એના સોકરા ઉછેરે અમેરિકામાં.' એટલે એમાં તો સીધું પડી ગયું."

શારદા હવે આવી સાથે બેઠી અને એણે વાતનો દોર પકડ્યો. "અને પછી અમારા લગન લેવાણાં. દેશમાંથી મામા જેસિકા અને પાપા બિલ આવ્યાં. ઈ અતિથિગૃહમાં યાં. રસૂલ મિયાંના, માથે ઝૂમતાંવાળા ઘોડે વરરાજા ચડ્યા, રઘો એની શરાણાઈ લઈને આવ્યો અને એનો ખાઈ દાંની પીટતો. વરઘોડો ન્યાંથી ઉપરી વાજતે ગાજતે વાડીના જાંપે આવ્યો અને માંડવે પો'થ્યો. અને બચુબાઈ શુકલે અમને પઈણાવ્યા. ટોનીના કેમેરાથી ફોટા પડ્યા. એક છાપાવાળો આવ્યો તે ઈનો પાડેલો ફોટો ભાવનગર સમાચારમાં છપાણો. મથાળું આખ્યું 'ભાવનગરનું ધોવાઈ જતું સ્થીરધન'.

"મને તો આંઈ આવતા આ ખેતર મળી ગયું અટલે આપણે તો રાજીના રેડ. જેડવા માટે ટ્રોફ્ટર, કોસની કોઈ લમણાજીક નહીં, બધાં માટે મશીન. ગાયું દોવાનું મશીન અને કસરત કરવાનાં ય મશીન! મને તો ક્ષયારેક હસતું આવે, આ બધ્યા ટીવી અટલે છોકરાં ઉછેરવાનાં ય મશીન! મને ફાવટ આવી ગઈ. એઇને એકલી બેઠી બેઠી ખેતર બેઠી નાખું. અહીની બટકા જેવી ગાયું જોઈને મને હસતું આવતું. ઘાટ સાવ નોખો પણ દૂધ એટલું આપે કે જાફરાબાદની બેંશ એની આગળ નીચી મૂંડી કરી જાય. અને એમ તો આપણા બૈરાંઓનો, પુરખોનો પણ ઘાટ કેવા નોખા નોખા હોય છે! સોનાનાં સાસુસસરા મખ્યાં છે અને ઘરનો બધો ભાર મેં ઉપાડી લીધો છે. કરવું જ જોઈએને, ઘરની વહુ હું. સવારના ભલે ચા નહીં તો કાફી, બ્રેડ બટર, બિસ્કિટ, અવનની ઘડ ભલી ગઈ તે હવે અફલાતૂન બ્રેડ બનાવું હું, દાંતમાં આંગળા વાલી જ્યા એવાં કેઈક સાસુએ શિખવાડ્યા, અને રસમ પ્રમાણે મરચાં, બતકાંય વધારી નાખું તો બધાં કાંડા કરીને ખાય. સાસુ સસરા બચાડાં ગઈની માણસ. વારે તેવારે કળતર થાય તો પગ આગળ નીચે બેહિને, તેલ ચોપડી પગ બગ પણ દબાવી દઉં અને સાસુના ચારે હાથ મારી ઉપર. અને સંધારને થોડું થોડું ગુજરાતી પણ શિખવાડી દીધું છે એટલે આપડા દેશ જેવું લાગે. અને મને ય અંગ્રેજ ગોકી જ્યું છે. બજારમાં જાઉં તો ક્ષયાંય વાંધો નો આવે. જરાય પાછી નો પણું.

"આ ટોની બચાડો, એને કુટેવ પડી છે તે અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર રોટલા ન મળે તો સદરી નો વળે. અને આ બીજાંય રોટલા સારું વલવલે એટલે હું તાવાદિય રાખ્યું હું, બાર્નમાં ઘંટી રાખ્યું છે. તાજો તાજો બાજરો દળીને જોઈએ ત્યારે રોટલા ય ટીપી દઉં. પછી એયને મોટો ઓડકાર ખાય-અને જન્મારો આપણો સંખરી જાય!" ટોનીએ આવીને અને બથમાં ભીડી. શારદુએ એક હડસેલો મારી આંધો કાઢ્યો. "વાંધો આ એક જ --"

પોરો ખાઈને આગળ વાક્ય પૂરું કર્યું. "વાંધો આ એક જ કે એને કોઈ હિ' એમ નો થાય કે માબાપની, મે'માનની લગરીક આમન્યા રાખું, ભનીબેન, ગમે ત્યારે, ગમે ઈ ઊભું હોય તો માંડે બથ ભરી બચિયું કરવા. હું આધો કાઢવા તોળા ફાંકું તો ઉપરથી વધુ વળગે. મારાં હાડકાં સાચાં ધીના અટલે જોરતી ઘડકો મારું તો પડીય જાય. પણ આફરડો વા'લો લાગે એવો છે એટલે શું થાય? બચાડો ટોની"

અને ટોનીએ એને બે હાથે જકડી ફરી બથ લીધી.

અને બહારથી મોટા ઘંટના અવાજે જમવા માટે બધાને બોલાવ્યાં અને એ બન્ને છૂટાં પડી ગયાં અને અમે જમવા માટે ડેક ઉપર સિધાવ્યાં.

બચાડો ટોની!

બર્થ સટિફિકેટ પ્રવીષાસિંહ ચાવડા

(સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ના 'નવનીત-સમર્પણ' માંથી સાભાર)

(મારો મમરો: માથું ઊચું રાખી બધી વિપત્તિઓનો સામનો કરતાં રહેતાં કિશ્ચાબાનું તાદૃશ ચિત્રાશ સ્પર્શી જાય એવું છે. આંખે જાંખપ લાવી દે છે. એમના મનનો એક પક્ષી વાર્તાલાપ હદયને સ્પર્શી જાય છે. કોઈ તોરથી જીવન જીવવાનો સંદેશ અને એમની પ્રતિદિન ઉરમાં ઉછાતી આજાદીની ઘોષણા આપણાને વહાલાં વહાલાં થઈ પડે છે...કિશોર રાવળ.)

દેઠોના બીચ, ફ્લોરિડાના મારા ઘરમાં બેઠ બેઠ મેં ફોન જોડ્યો. દૂર ભેજવાળા અંધારા એક ઘરમાં ઘંટડી વાગી અને મારી લાકડાની ઢોડી હાલકડોલક થવા લાગી. ગ્રીન કાર્ડનું ચાલે છે. 'બધા કાગળો છે પણ મારું બર્થ સટિફિકેટ નથી. ઓરિજિનલ માગે છે.' પગ પાસે ઊભો ઊભો મારો છોકરો લૂગડાં બેંચતો હતો અને સામે દાળ ઉકળતી હતી. એ બેંચતાણમાં બે વાર મેં મોટેથી કહ્યું, 'બર્થ સટિફિકેટ, બર્થ સટિફિકેટ.'

'તારે ધેર કેટલા વાગ્યા? ભાણિયો મારો શું કરે છે? જમાઈ ઊંઘ છે કે હોંકિસે ગયા?'

આટલા દરિયા કુદાવી મારી કિશ્ચાબા સાથે વાત કરવી એ સહેલું કામ નથી. મુફ્ત ભાષા છલ કરે છે, ટપલીઓ મારે છે, રડાવે છે. 'પનર દા'ડાથી ટેપું પોણી નથી આયું.'

'મોટર બગડી છે?'

'સોસાયરીવાળા મુવા નપાણિયા. પેલાને સેકેટરી બનાવ્યો. સેકેટરી સાહેબને કમ્પાઉન્ડમાં આગવો પંપ. હલાવે રાખે એટલે પાણીનો બંબો પડે. બાકીના બધા હવા પીવે.'

ચિંતા ઊડે ઊતરી. 'મને તો હમજાં ખબર પડી કે પાણી પાતાળમાં આઠસો અને હજાર ફૂટ જતાં રહ્યાં! આ માનવીની જાતને થયું છે શું, અમલી? આમ કેમ કરતી હશે?'

મેં કહ્યું, 'સ્કૂલ લીવિંગ તો છે પણ આ લોકો જન્મનો મૂળ દાખલો માગે છે.'

એનો પાસે વધારે આગ્રહી વિષયો હતા. ‘ઘર આગળ નવું બસ-સ્ટોપ થયું. બે મજૂર રમતાં-રમતાં આવ્યા ને થાંભલીઓ ઊભી કરી પતરાં ચોડી ગયા. મેં ડીધું, લો પાણી પીઓ, ચા પીઓ. હવે તો આઠ લાખની ગાડી તારી માનાં મહેલ આગળ ઊભી ઊભી હંભા કરે છે. બોલ અમૃતી, વહ કે’વાયને કે નહીં? પણ વહું શરીરો બનાવવામાં નીકળી જાય છે. બસ-સ્ટોપની પછળ બજોલમાં ફૂતરી વિયાણી છે. એમની વેઠ કરવાની આ રંડોને-’

મેં કડકાઈથી કહ્યું, ‘બા!’

‘અસર્ભ્ય ભાષા બંધ. જા. તારું કાગળિયું મળી જશે.’

મને ખબર હતી. ફોન પછડાયા પછી એ ઘેર રસોઈપાણી નહીં થાય, પૂજાપાઠ નહીં થાય. ખુલ્લેખુલ્લી હડતાળ! ત્રાણ છોડીને ચોથે ઘેર લીલાબહેન પાસે જઈને બેસરો. ‘કામ મેલો હેહું. બષુ કામણાં થઈ ગયાં છો એની દુનિયાને ખબર છે. આ છોડી લોહી પી ગઈ. આટલે આધે કાઢી તોય બેઠી બેઠી હુકમો છોડે છે. આમ કર અને તેમ કર. આ જોઈએ અને પેલું મોકલ. હવે આ ટાંટિયામાં જોર નથી, મારી બઈ, ક્યાં નારણપુરા કોસિંગ, ક્યાં અનિતા પાટીલનું દવાખાનું!’

બીજા દિવસે સવારી નીકળે છે. લાંબી ટાપટીપ નથી. સાડીનો છેડો ડાબે ખંબેથી લઈ જમણે નાખ્યો અને સામા કાચને ઉદ્દેશીને કહ્યું, ‘લે અમલી! તારી મા તો બંગાળણ બની ગઈ! કાચમાં આ ઉમરે પણ જે રૂપ દેખાયું એને આંખો પટપટાવીને ભૂંસી દે નાખે છે. પછી ઓટલે જઈ સામેના પાનના ગણ્ણાવાળા છોકરાને કહે છે—‘ગજિયા, બસવાળાને કે’જે ઊભી રાખે. મોટાં બેનનું ફરમાન છૂટયું એ તે જાણ્યું? મારાં ઉપરી સાહેબ અમેરિકામાં બેઠાં છે એ તને ખબર નથી?’

અનિતા પાટીલના દવાખાના તરફનો પ્રવાસ એ સામાન્ય પ્રવાસ કેવી રીતે હોઈ શકે? આમેય મારી કિશ્શાબાનું કોઈ કામ સીધું હોતું નથી. એમ નહીં કે આ કાગળ લીધો અને હેડતાં થયાં. મનમાં વન છે. વનમાં નાની નાની કેરીઓ છે. એમાં પગલીઓ માંડતાં ક્યાંનાં ક્યાંય નીકળી જાય છે. બસની બારી પાસે બેઠે બેઠે એક વરસાદી રાતનો પ્રવાસ યાદ આવે છે. તે ભૂતકાળ તરીકે નહીં. બરોબર સામેની બારીએ, સણિયો બે હાથે મજબૂત પકડી રાખી, એક જુવાન સ્ત્રી એકલી બેઠેલી એને દેખાય છે. દાંત વચ્ચે હોંદને ભીસી રાખ્યા છે. આંખો બંધ થઈને એકદમ હાહાકાર ખૂલ્લી જાય છે.

એક ખાલી બસમાં ડાબે-જમણે બારીઓ પાસે બેઠેલી બે જુવાન સ્ત્રીઓ. એક જુવાન અને બીજ પ્રૌદ્યો. ખૂબ વિસ્મય સાથે કિશ્શાબા એ યુવતીનો ચહેરો તપાસે છે. પહેલાં ઘણી વાર કહ્યું છે છતાં બસમાં બેઠી બેઠી અરબી સાગર અને ઑટલાંટિક મહાસાગર કુદાવીને મને સંભળાવે છે, “અમલી, તું કણા કોપની. તું મારી દશમન. બીજાં છોકરાંની જેમ મરેલા પગે શિસ્તપૂર્વક ઓછી આવે? તું તો મારો લડ્યેંયો તલવાર વ ઝોતો આવ્યો ‘થાઓ માટીના’ કરતો આવ્યો હતો.”

જેનાં બધાં ઊડાણો દ્રવતાં હતાં એ જુવાન સ્ત્રી તો શ્રાવણની એ પ્રણાલીગત રાતે એકલી કેમ હતી? “હસ, અમલી, હસ. દવાનો સેલ્વમેન તો વહેલી સવારે પરહરી ગયો હતો. જાદુગર હતો, જાદુગર. ક્યારે જાય અને ક્યારે આવે એની આપણાને ખબર ન પડે. બેંગ પણ જાદુગરની પેટી જેવી રાખે, ‘આજે હારીજ જવાનું છે. આજે વિજાપુર જવું પડશે. આમ ચપટી વગાડતા પાછો આવું છું.’ બારીએ દરપણ ભરાવી ‘હાં દીવાના છું મૈં’ એવું ગણગણતાં ઉલટાવીને ત્રાણ વખત દાઢી કરી, નાચાં પછી વળી કાચ સામે જગૂમતાં જુલફાં અડધો કલાક ગોટવ્યાં. ટાઈ બાંધી, ‘મારાં કફ-લિન્ક્સ ક્યાં છે, કિશુ?’

પથારીમાં કણસતી સ્ત્રીએ કહ્યું, “આજે ન જાઓ તો ન ચાલે?”

ન ચાલે. જાહુગરને તો ઊરીને કોઈ નવા પ્રદેશમાં જવું હતું. કોઈ લાંબા કેશવાળી સ્ત્રીની ગરદન કાપવી હતી. નાની ઓરડીમાંથી શરીરને પોતાની પાછળ ખેંચતાં એ દૂરત્વનું હાસ્ય હસ્યો. "ના, ચાલે એવું નથી." કારણ કચું નહીં પણ એ માસ્ટર મેઝિશિયન મનમાં તો બબડ્યો જ હશે, 'આજે મોટો ખેલ પડવાનો છે. વ ગ્રેઇટ વૈનિશિંગ અંક્રટ. અલોપ થઈ જવાનો ખેલ.'

"અમલી, બપોર કેઢે વરસાદ શરૂ થયો. વીજળી પડે અને સામેનો લીમડો ફાટી પડશે એવું લાગે. પાણી પગથિયા સુધી આવ્યાં. વાહ! મારો કાનું આવ્યો. સાદ કર્યો હોત પાડોશમાંથી પચીસ માણસ ભેણું થયું હોત, પણ ના. હઈ હતી. બસ એકલા જ જવું હતું. વચ્ચમાં કોઈ ઘાર્મિક નદી આવે તો એને બે હાથે ચીરી નાખવી હતી. રસ્તા ઉપર જઈ પલળતી ઊભી રહી ત્યાં જગારા મારતો રથ આવ્યો. આગળ છ ઘોડા નસ્કોરા હુલાવતા ફૂકડા મારે. કંડફૂટર વીરા અને ડ્રાઇવર વીરાને આશરે પહોંચી, તો દવાખાને આપણાં કંઈ માન! હેઠે પગ મૂકું એ પહેલાં નસ્રો દોરી આવી. એમને હશે કે રથમાં બેસીને કોઈ વી.આઈ.પી. માતાજી પદ્ધાર્યા."

મેં ફોન કર્યો એના નવમા દિવસે ટપાલ આવી. "આ તારો દાખલો. ટાંટિયા તોડુયા એની ફી નથી માગતી. પણ બસભાડાનો અડધો કે પા જે ડૉલર થતો હોય એ મોકલી આપજે. આ કહી દીધું."

એના જમાઈએ જાહેર કર્યું, "તારાં મમ્મીના કોઈ કામમાં ઠેકાણું હોતું નથી."

મેં કહ્યું, "એ સાવ સાચું છે. એક પુરાવો તો તમારી સામે જ મોજૂદ છે."

"દવાખાનાનું લખાણ ન ચાલે. અનુનિસિપલ કોર્પોરેશનનું સર્ટિફિકેટ જોઈએ."

"તે એમાં શું મોટી વાત છે? ફોન કરીશું એટલે ડોશી બીજા પાંચ ઘફ્કા સુખપૂર્વક ખાશે."

દવાખાનાનું દૃશ્ય ખૂબ તાકાતવાળું છે. એ જુદા જુદા લયમાં દૂષિં સામે ભજવાયે જાય છે. ફેમલગન કરતાં કર્યું પણ પછી બાપડા પસ્તાતા હશે. એમાં વળી પતંગિયા જેવી કોક મળી એટલે એમનો બિચ્ચારાનો શું વાંક? પણ આ બધું પેલી નસ્રો સમજે? બધી ભેગી થઈને વેવલાઈ કરવા માંડી. "તમારી બેબી તો બહુ રૂપણી છે! તારા પણ કેમ દેખાતા નથી, બેબલી? પાડોશી આવ્યા, પણ કેમ કોઈ સરું આવું નહીં?"

"આપણે શું જવાબ આપવો, અમુદી? પિતા તરીકેની એક મૂળભૂત ફરજ અદા કરીને તેઓ વિહાર કરી ગયા એવું કહેવાય? આપણી પાસે કશું કહેવાનો, વિચારવાનો સમય જ નહોતો. પંદર દા'ડા પાડોશણોથી વેરાઈને આરામ કર્યો. પછી ઘડાકાંધ શરૂ કર્યા ટ્યૂશનો. એ દિવસોમાં મહિનાની દક્ષિણા પચીસ રૂપિયા, ગ્રીસ રૂપિયા, પણ આપણે અંલિજબાનું, હિસ્ટરી અને જોગ્રાફીનું એવું પોઝેટ્રી કરી નાખીએ કે સત્યનારાયણની કથા હોય એમ ઘર આપું ભરાઈ જાય." ;--- 'કેમ' ---

મેં ફોન જોડ્યો. "આ નહીં ચાલે, બા"

"શું વાંધો પડ્યો?"

"અનુનિસિપલ કોર્પોરેશનનો દાખલો જોઈએ."

"ધણ્યું સરસ, તારી મા તો નવરી છે. હવે ખુનિસિપલિટીના કોઠે જઈશું. અથવા, તારો ચોપડો ઉઘાડ. વાંચ. ક્યાંય મારી છોડીનું નામ લખ્યું છે?"

બસમાં એ નિર્દોષ સહપ્રવાસીઓને કહે છે, "દુનિયા બદલાઈ ગઈ."

આવા વિધાન સામે થવાની હિંમત કોને હોય?

"એકની એક છોડી હતી તે પરણીને અમેરિકા ગઈ.. એ અભાગજાને મોટી કરતાં કંઈ જોર નહીં પડ્યું હોય? કાગળ લખવાનું અને ફોન ઉપર ડાઢી ડાઢી વાતો કરવાનું તો સહૃદે આવડે, એ તો અમેરિકન લોકોની સ્ટાઇલ, 'બા, તું શરીર સાચવજે. બા, વરસાદમાં બારીઓ બંધ રાખજે.' મારી બર્દી, બારીઓ ઉઘાડવાની અને વાસવાની ચાંપ રાખ તારે ઘેર. બેઠી બેઠી ઉઘાડવાસ કરજે."

પછી હસે છે. "વચ્ચે વળી કાઈના રવાડે ચરી હતી, રૂપાળાં ગુલાબી અને જાંબલી કાઈ મોકલે. ડિયર મોમ અને મૉસ્ટ વન્ડરકૂલ મોમ. મેં સણસણાવીને લખ્યું, 'ભગવાને હાથ નથી આયા? લખતાં નથી આવડતું? છાપેલું કાઈ મોકલ્યું છે તો-'

વળી ફોન આવ્યો. "પેલી તો કે' છે કે ચોપડામાં તમારી છોડીનું નામ જ નથી."

"કોણ પેલી?"

"ખુનિસિપાલિટીની કારકૂન. એ તો કે'છે, એટલું પાનું જ ફાટી ગયું છે!."

"તો?"

"તો શું? કોર્ટમાં જાઓ, ઑફિસિયલ કરો, અને પેલીને આપો. એ નવી અન્દ્રી કરે. પછી દાખલો કાઢી આપે."

રણજિત હાસ્ય શરૂ થયું.

"અમુડી, તારા નામનું પાનું જ ફાટી ગયું છે! એટલે કે, સરદાર કે દફતરમેં તૂ હે જ નંદી."

મે કહ્યું, "તો હવે?"

હાથમાં આવેલી દુંગળીને એ ફોલે છે. "આ તો કેટલી મજાની વાત! અમલી, તું તો તુફકો જ છે. મારે છોકરી છે જે નહીં. હું નરવી છું—"

"બા, આવું ન કરો. ખીજ."

ગજાની ખખરી દૂર કરીને એણે કહ્યું, "હવે જવાનું ટોપી પાસે."

ટોપી એટલે નરહરિકાકા વકીલ. કોર્ટથી થોડે આધે એક તેલામાં બીજે માળે આવેલી એમની ઓફિસે માદીકરી જતાં એ વાત જૂની નથી. "અમલી, મને ઓળખ. હું તારી મા નથી. હું તો ફલાણી બાઈ તે અમૃકની ઓરત છું. જેમને 'અમૃક' કહ્યા તેઓને આપણા પતરાનાં છાપરાવણા મહેલમાં રસ છે. એમને એનો કબજો જોઈએ છે. સિનેમાની કોઈ ઉત્તરી ગયેલી નટી કે ફુલભમાં નાચનારીને પકડી લાવ્યા છે અને મહિનગરમાં રાખી છે. એ એમની પરણેતર અને તારી મા પરણેતર નહીં. એનો અર્થ એ થયો, છોડી, કે તું બાસ્ટાઈ"

ઢોકર વાગી હોય એમ નરહરિકાકાના મૌંમાંથી ઊહકારો નીકળી જતો, "એવું ન બોલાય બેટા, બાળકીના કુમળા માનસ ઉપર-

"આ બાળકીનું માનસ કુમળું કેવી રીતે હોઈ શકે, કાકા? આ તો બાળોતિયાની બળેલી છે. એનું માનસ તો સરસ રીતે કુટાઈને ખડતલ બની ગયું છે. બોલ છોડી, મારી વાત સાચી કે નહીં?"

આમ તો નરસિંહકાકા અમારા નહીં, દવાના, ફૂટડા સેલ્સમેનના કાકા થતા હતા. પણ મકાનના કબજા બાબતે કેસ મંડાણા છે એ જાણ્યું ત્યારે ઘર શોઘતા આવ્યા હતા અને વડિલાતનામામાં સહી લઈ ગયા હતા. 'તમે ચિંતા કરશો નહીં, બેટા. હું કોઈની સાડાબારી રાખતો નથી. અને કાયદાની ભાષા તો એવી જ હોય.' કિશોરાના મૌંઉપર વેદનાની કોઈ નિશાની નહોતી, કારણ કે એ ચહેરો અભિવ્યક્તિની મુખ્ય મુખ્ય રેખાઓ ગુમાવી બેઠો હતો. એ ચહેરો કાકાને બિહામણો લાગતો હશે, એટલે મારી ઉપર કેન્દ્રિત કરતા. 'સ્કૂલેથી સીધી આવી? મધ્યાત્મા ભોજન લીધું? બિસ્કુટ ખાઈશ?"

જવાબ મારા વતી કિશોરાના આપતી. 'મેં કીદું હેડ મજા આવશે. કોઈ તો પ્રાણીબાગ કહેવાય, સ્કૂલમાં ચોપડીઓ ગોપે એ જ ભાષાતર અને આ ભાષાતર નહીં? કોઈમાં શિક્ષણના પાઠ ચાલતા. એક એક વકીલને ચીંધતી, પેલાનું સુંથણું જોયું? આવો આ કેમ આમ કરતો હશે? પાસે આવ, એક વાત કાનમાં પૂછું. ધ્યાનથી જો અને વિચારીને જવાબ આપ. જજસાહેબ વામકુદ્ધી કરી રવ્યા છે કે પછી કોઈ નશે મેં હે? હેડ આપણે અદ્ધી અદ્ધી ચા પી આવીએ એટલે ન્યાય જબકીને જાગો.'

ફોન આવ્યો. 'લીમડો, પીપળો બધું એમ જ છે, અમલી.'

"શાન્દો લીમડો?"

"પેલા એક ટાયડા વકીલ હતા તે યાદ છે, ઉગુમગુ ચાલતા અને તું કહેતી - એ પીપળો પડ્યો, એ લીમડો પડ્યો? અમુડી, તેઓ હજુ પડ્યા નથી! અને ભૂરિયો તો એવો રાજી થયો!"

"કોણ ભૂરિયો?"

"ભૂરિયાને ભૂલી ગઈ? આરતીની જેમ તારી આજુબાજુ કીટલી ફેરવી કેવા હરખથી ચા પાતો? એનું તો મોહું ફાટી ગયું. 'હે બેન ઠેઠે અમેરિકા ગયા? કે'જોને, મારે માટે પરક્ષ્યુમ મોકલે. અને ભાઈ ચંદ્રકાન્તે ગીજું મરેજ કર્યું.' "

ચંદ્ર નરહરિકાકાનો ગુમાસ્તો હતો.

"ચંદુએ ગ્રીજું કર્યું? બીજું ફ્યારે આવીને ગયું?"

"ચંદુ નહીં તેવાનું, ચંદકાન તેવાનું. એવું છે ને બેન, કે આપણાને લફડાં ગમતાં નથી. પહેલી ખૂબ પૈસાવાળાની છોકરી હતી. માલા બાપનો બંગલો, માલા બાપની ગાડી કરતી'તી. તે ક્રીંદું જા ટલ તાલા બાપની ગાડીમાં. બીજી હોટ ડોગ અને પિજાના ધૂમાડે ગયેલી હતી. એનેય ત ગાડી મેલી, પછી બલાભલ વિચાર કરીને તીજી ગામદેથી લાભો છું. ચાર જ ચોપડી ભજેલી છે, કોઈ પંચાત નહીં, કોઈ ખટખટ નહીં."

તડકો છે. કૉર્ટમાં કિશ્ચાબા એક ખૂણેથી બીજે ભટકે છે, મોં પર સતત હાસ્ય છે. અચરજ છે. પણ લાગણીઓની અરાજકતામાં લાકડાના ખખડઘજ દાદારના કે ગેલેરીના થોડા અંધારાવાળા ભાગમાં મોં ભીત તરફ ફેરવીને આંખો લૂછે છે. કાગળો કસીને પકડ્યા છે. એ ચારે તરફ જુએ છે. "અટ્યા જાગો!! ઊંઘો છો શું? મારી છોડીનું બર્થ સર્ટિફિકેટ આપો. કેમ નવાઈ કરો છો? આકાશમાં કાણું પડ્યું હતું અને જળાંદળાં રથ આવ્યો હતો-

છેલ્ણું દૂશ્ય મને ચુપ ફોટા જેવું દેખાય છે. કૉર્ટ અને મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના બધા કર્મચારીઓ સફાળા જાગી, સમૂહમાં ઊભા છે, વૃદ્ધગાન પછી રેશમી વસ્ત્રમાં વીઠીને પેલી સત્યાગ્રહી સ્ત્રીના હાથમાં, એ જેને માટે લડત ચલાવી રહી હતી તે દસ્તાવેજ મૂકે છે. ઈનામવિતરણ પછી ત જીઓ પડે એમાં નરહરિકાકા અને ભૂરિયાની તાજીઓ બુલંદ છે.

અંટલાન્ટિક મહાસાગર ઉપર ઊડતું ઊડતું એક પરબીડિયું આવ્યું, "તારે જનમની સાબિતી જોઈતી હતીને? લે, સરકારી સિક્કાવાળો દાખલો." તે સાંજે એ કાગળ મેં કિશ્ચાબાના જમાઈના હાથમાં મૂક્યો. "આ મારું બર્થ સર્ટિફિકેટ. એના આધારે હવે તમારે આગળ જે કરવું હોય તે કરો."

	<p>દેશી-અમેરિકન વેડિન્ગ ઉપેન દવે</p>
--	---

થોડા સમય પહેલાં મારા એક મિત્રનો ફોન હતો. "દીકરાના મેર્રેજ નફ્કી કર્યા છે. જરૂર આવજો." પણ મને એમના અવાજમાં ઉત્સાહ ન લાગ્યો. મેં પૂછ્યું, "કેમ, આમ ઢીલું ઢીલું બોલો છો?" એ કહે, "શું વાત કહું? મારો આ પણા ગામ બહારતો ઢીક, છેક દેશ બહાર ગયો. ધોળીને પરણવાનો છે."

એમને બે ઢીકરીઓ અને એક ઢીકરો. એક ઢીકરી આફિકન અમેરિકનને પરખી છે અને બીજી વ્હાઈટ અમેરિકનને. એમને આ નહોતું ગમ્યું. જમાઈ છ ગામનો ભલે ન હોય પણ કમ સે કમ ઈન્ડીઅન તો હોવો જોઈએ એમ એમનું માનવું હતું. એ વખતે મેં એમને સમજાવવા પ્રયત્ન

કરેલો. "જો ભાઈ, આજકાલ દુનિયા ગ્લોબલ થઈ ગઈ છે અને થતી જાય છે. આ તેં શર્ટ પહેર્યું છે તે મેઈડ-ઇન ફિલિપાઈન્સ, તારું પાટખૂન મેઈડ-ઇન ચાઈના છે અને તું છે મેઈડ-ઇન ઈન્ટીઆ અને વસે છે અમેરિકા..."

એ કહે, "ધોડ યાર તારી ફિલોસોફી. હકીકતની વાત કર. દેશમાં મારા બાપાને બે બળદિયા હતા. એક કાળિયો અને બીજો ઘોળિયો. બન્ને બિચાર આખો હિવસ વૈતરું કરતા હતા પણ કદી મારા બાપાને ઑર્ડર નહોતા કરતા. અને અહીં મારા નશીબમાં પણ આ એક ઘોળિયો અને એક કાળિયો ભટકાણા." શાસ ખાઈને આગળ બોલ્યા. "આ બન્ને મારા બેટા મારે ત્યાં આવે, સોફા પર બેસે, મારી ગોઠવેલી જી ટીવીની ચેનલ ચેઈન્જ કરી ફુટબોલની ગેઈમ મૂકી મને ઑર્ડર કરે, **Dad, throw me a beer.**' હાહરીનાને માથામાં આખું ભરેલું ડબલું ફેંકવાનું મન થાય છે.

પાછળથી એમની પત્ની બોલેલી, "ભર ઉનાણામાં એક જણ તમારી લોન મો કરે અને શિયાળાની સખત હંડીમાં બીજો સ્નો શૉવેલ કરે ત્યારે આ અમેરિકન જમાઈઓ કેટલા વહાલા લાગે છે!"

મર્રેજના મહિના પહેલાં સગાવહાલાં અને થોડા દોસ્તોની એક મીટિંગ થઈ- પ્રોગ્રામની ડિટેઇલ્સ નફ્ક્રી કરવા. પ્રશ્ન હતો વરરાજા કેવી રીતે મંડપમાં આવશે. કોઈ બોલ્યું, "લિમોઝિન અત્યારથી બુક કરાવી દો. પછી સ્કૂલના ગ્રેજ્યુએશન્સ ચાલુ થઈ જશે તો લિમો નહીં મળે." વાત તો સાચી હતી પણ વરરાજના ફાધર મોટેથી બોલ્યા, "નહીં, લિમો કદી નહીં. મારા દાદા હાથી ઉપર બેસીને પરણવા ગયેલો. મારા ફાધર ઘોડે બેસીને ગયા હતા. હું ખૂદ માથે સાફી બાંધી ઘોળા ઘોડા ઉપર પરણવા ગયેલો. આ મારા બન્ને અમેરિકન જમાઈ પણ ઘોડે ચરીને દીકરીને લેવા આવેલા. માટે મારો દીકરો ઘોડે સવારી કરત્તા જ મંડપમાં જશે. આ અમારા ખાનદાનની પ્રણાલિકા છે.-"

એક જ્ઞાની ઈન્ટરનેટ પર જઈને **Horse for Wedding**ની સર્વ કરી અને એક ઘોડો બે કલાક માટે બુક કર્યો. મને શાહબુદ્દીન રાઠોડનો 'વનેચંદનો વરધોડો' યાદ આવી ગયો અને પ્રાર્થના કરી કે ભૂલેચૂકે પણ સરકસનો ઘોડો ન આવે તો સારું, નહીં તો એ ગોળ ગોળ જ ફર્યો કરશે!

પછી ફોટોગ્રાફર નફ્ક્રી કરવાની વાત આવી ત્યારે મેં એક સલાહ આપી કે ફોટોગ્રાફર હંમેશાં પ્રોફેશનલ જ લાવવો અને એના માટે કોઈ સગાવહાલાને આમંત્રણ આપવું નહીં. ઈન્ટીઆમાં અમે એક વાર પૈસા બચાવવા એક દોસ્તને ફોટા પાડવાનું કહું તો આખા આલ્બમમાં એની વાઈફ અને બબૂડીના જ ફોટાનો ઢગલો થયેલો.

પછી મહારાજ નફ્ક્રી કરવાનો પ્રશ્ન ટેબલ પર મૂકાણો. ઈન્ટીઆના મહારાજને બે ભાષાઓ આવડવી જોઈએ. સંસ્કૃત અને બીજી રિજિયોનલ ભાષા. અમેરિકામાં આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં એવી રીતે બે જ ભાષા આવડે તો ચાલતું. ગુજરાતી સમાજમાં ગુજરાતી અને સંસ્કૃત આવડે તો ચાલે. પણ હવે એવા મહારાજના ભાવ ગગડી ગયા છે કારણકે મર્રેજિઝમાં દેશી-અમેરિકન કોમ્બો થવા માંડ્યા છે. પરિણામે મહારાજને ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ઉપરાંત અંગ્રેજી પણ આવડવું જોઈએ. "તરભાણું જમણાં હાથમાં પકડો" એવી સૂચનાઓ હવે ચાલે નહીં. **"Take this thimble with a handle in your right hand"** એમ કહેવાની ફાવટ જરૂરી છે. અને મોં માંગ્યા ભાવ આપતાં એવા વિદ્ધાન બ્રાહ્મણની પસંદગી થઈ!

જોતજોતાંમાં લગનનો હિવસ આવી ગયો. એક સરસ હ૱લમાં મંડપ બાંધેલો, મહેમાનો આવવા માંડ્યાં. મર્સિઝિઝમાં સૂટ પહેરેલા મહારાજ આવી ગયા. આવીને તરત બાથરૂમ શોધી, સૂટ કાઢી ઋષિમુનિઓ જેવો પવિત્ર વેશ પહેર્યો, મેકઅપ બોક્સમાંથી પ્રસાધનો કાઢી ટીલાં ટપકાં અને ત્રિપુરુષ કર્યો. ચમ્પલ ચાડાવી ફુલફુર્માં મંડપે પગલાં માંડ્યા.

બહાર પાર્કિંગ લોટમાં વરરાજને વધાવવા બહેનો પહોંચ્યો ગઈ. લાગિડસ્પીકર પર અપ્રોમીએટ હિન્દી ફિલ્મ સૉન્ઝ વાગવા લાગ્યા. માશીઓએ અને કાકીઓએ ગુજરાતી મંગળ ગીતો ગાવાં માંડ્યાં. અને તેમની નવી પેઢી વાળાઓએ ગરબા/ભાંગડાના ડાન્સ શરૂ કરી દીધા. અને એક બૂમ પડી, "વરધોડો આવી પહોંચ્યો છે..."

મેં જોયું કે એક કાકાએ ટ્રાફિક કન્ટ્રોલ હાથમાં લીધો હતો અને બીજાંઓને રોકી, હાર અને વરરાજથી લદાયેલા ઘોડો રસ્તો કૉસ કરતો હતો. ઘોડાનો માલિક હાથમાં લગામ રાખીને ઘોડાને ગાઈડ કરતો હતો.

પાર્કિન્ગ લોટમાં પ્રવેશતાની સાથે ઘોડો થંભી ગયો. લાગિડસ્પીકર પર વાગતું હિન્દી મ્યુઝિક, સૂર-બેસૂરમાં ગવાતાં ગવાતાં ગુજરાતી લગ્ન ગીતો, લાલ, લીલા, ભૂરા, પીલા કલરની સાડીઓ પહેરીને કૂદક મારતી બહેનો...આટલા બધા રંગોને એકી સાથે જિંગળીમાં પહેલી વાર જોવાથી કે અપરિચિત ભાષાના અવાજથી બિચારો અમેરિકા-બોર્ન ઘોડો એકદમ કન્ફ્યુઝ્ડ થઈ ગયો. ઘોડાવાળાના ઉચકારા કામ ન લાગ્યા એટલે એણે ચાબુક લગાવવા માંડી અને ગભરાયેલા ઘોડાથી શરીર પર કાબુ ન રહ્યો અને નીચે એક મોટું ખાબોચિયું બની ગયું. ઘોડાજણથી છાંટા ઉડતાં આજુબાજુની બહેનોની નવીનફ્લોર સિલ્કની સાડીઓ પવિત્ર થઈ ગઈ. ચારેબાજુ બૂમાબૂમ થઈ રહી. એક માજાએ શુદ્ધ ગુજરાતીમા "અરે ઘોડીના...નખ્ખોદિયા..." થી શરૂ કરી ઘોડાને અને ઘોડાવાળાની સાત પેઢીઓને ગાળો દેવા માંડી.

યજમાને અંગ્રેજ અને ગુજરાતી બોલી શકે એવી એક જુવાન છોકરીને ઈન્ટરપ્રૈટર તરીકે રાખેલી. તે બધા અમેરિકનોને સમજાવવા અંગ્રેજમાં ટ્રાન્સલેટ કરતી જતી હતી. 'નખ્ખોદિયા' શબ્દે એને થંભાવી દીધી અને અવાફું થઈ અટકી પડી.

અંદર મહારાજ જીચાનીચા થતા હતા. બે કલાક પછી તેમને બીજે અપોઇન્ટમેન્ટ હતી અને અહીં મોટું થાય તો ટ્રાફિક વધી જશે એની ચિંતા હતી. એટલે એ બોલ્યા, "જો ગ્રૂપ પાંચ-દસ મિનિટમાં નહીં આવે તો મુહૂર્ત નીકળી જશે અને કમૂર્તમાં મ૱રેજ થશે તો છ મહિનામાં ડિવોર્સ થઈ જશે" એક જણે વરરાજને લાવવા એક કાકાને બહાર ઢોડાવ્યા.

હવે આ બાજુ, ભડકેલો ઘોડો જરાય હલતો નહતો. અને બધાના કપડાં બગડવાથી મોટી ધમાલ થઈ રહી હતી. કાકાએ પેલા ઘોડાવાળાને કહ્યું, "વરરાજ નૉટ ઈન, નો મની દુયુ"

એટલે પેલા ઘોડાવાળાએ ઘોડાના વધુ સંવેદનશીલ અવયવ પર લાકડી લગાડી અને બિચારા ઘોડાથી નંબર ૨ થઈ ગઈ. બધા નાક પર રૂમાલ લગાડતાં હાલમાં ધૂસી ગયાં. વરરાજએ ઘોડા પરથી કૂદકો માર્યો, જરા પગ મચ્કોડાઈ ગયો. પણ બે દોસ્તોની મદદથી સમય સચવાણો. દોઢ પગે ખોડુંગાતાં ખોડુંગાતાં સાત ફેરા પૂરા કર્યો. 'ચંપાણ'ની બાટલીઓ ખૂલ્હી અને ખાણી પીણી શરૂ થઈ.

ખાઈ પીને હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે પેલા કાકા એક મેન્ટ્રિસ્કન વર્કર સાથે પાર્કિન્ગ લોટ સાફ કરવા ભાવતાલ કરી રહ્યા હતા. "નો સિન્યોર, વિસ ઈઝ લોર્સિઝ નંબર દુ, ટેન ડોલા નૉટ નફ, દુ મુચ્યો ટ્રબલ" કાકા આગ્રૂમેન્ટ કરતા હતા, "કોન્ટ્રાફ્ક્ટ ઈઝ કોન્ટ્રાફ્ક્ટ, બિફોર મ૱રેજ વી અગ્રીડ ઓન ટેન ડોલર્સ ...નો ડિફરન્સ હોસ ઓર ડૉંગ શિટ.."

મને એક આઈડીઆ આવ્યો. મને થોડું સ્પેનિશ આવડે છે. હું પેલા મેન્ટ્રિસ્કન પાસે ગયો અને બોલ્યો, "ગ્રાસિયાસ આ દિયોસ નો ગ્રાઈમોસ એલ એલીફિન્ટે"

એ સાંભળી એની આંખો પહોળી થઈ ગઈ અને માથું હલાવતાં બોલ્યો, "ઓહ નો સિન્યોર, ઓહ નો" અને ફિટાફ્ટ સાફ કરવા માંડ્યો. કાકાને નવાઈ કાગી. મને પૂછ્યું, "ભઈલા, તેં આને એવું તો શું કીધું કે એ સીધો થઈ ગયો? હું તો કલાકથી આની સાથે લમણાફોડ કર્યું છું."

હું ગાડી સ્ટાર્ટ કરતાં બોલ્યો, "કાકા, મેં એને કીધું અલ્યા ભગવાનનો ઉપકાર માન કે અમે હાથી ન લાવ્યા..."

હમણાં ‘રંગ દે બસંતી’ મૂવી જોયું અને મન ચકરાવે ચડી ગયું. પહેલાં તો આ ફિલ્મ ન જોઈ હોય તે લોકો માટે પરિચયના બે શબ્દો.

ભારતની વાત છે. કોઈ દિશા વગરના, ખોવાયેલા વિદ્યાર્થીઓ ગાવા બજાવવા અને વિંગા-મસ્તી અને ઘાંધલ કરવામાં સમય વીતાવતા હોય છે. અને ‘જલિયાંવાલા બાગ’ અને ‘શહીદ ભગતસિંહ’ની વાતોથી થનગાની ઉઠેલી, ઈન્ગલેન્ડથી આવેલી એક પત્રકાર યુવતી તે વખતના ઇતિહાસ પર ફિલ્મ બનાવવા ભારતમાં આવે છે. આ કુરબાનીની કથાઓ એ પત્રકારદ્વારા સાંભળી આ વિદ્યાર્થીઓ આજુબાજુ ચાલતી લાંચરુશ્યતની દુનિયા નીરખે છે. પેસા જાતાં પ્રધાનો અને એમને પોષતા વેપારી માણસો, નફો કરવા, કોઈના જાનને હાની પહોંચશે એનો

વિચાર કર્યા વિના, ભારતના વિમાની દળને ખામીવાળા સ્પેર પાટર્સ આપતા હોય છે. એમાં એમના એક દોસ્તાનું મૃત્યુ સર્જય છે. કોઈને કશી પડી નથી અને સાચી વાતને ભીની સંકેલાતી જુઝે છે. અને પછી બદમાશોને મારો, ખૂન કરો એવો નાદ ઉપરે છે.

મારા મનમાં સ્પંદનો જાગે છે. અને લાગ્યું કે માનવીઓ બધ્યે સરખાં જ છે. કોઈ કશું સાંભળો નહીં અને ‘જિંદગીમાં કોઈ કઠીન પ્રશ્નો જ નથી, બધે જ (પેસા બનાવવાની) તકો છે’ એવા સિદ્ધાંતો હેઠળ ખોટા બહાના તળે, ખોટી લડાઈઓ રચાય છે, પેસાવાળાઓ આમાં પેસા બનાવવાની તક જુઝે છે, ગરીબોના સંતાનો કૂટાય છે. અપરંપાર અણઆવડત છતાં ‘બસ પાછા કેમ હટીએ’ એના નારાઓ તળે આગળ ધપતા જાય અને એટલે સુધી કે પાછા વળવાનો ઉપાય ન રહે. વિરોધ ઉઠાવનારાઓને દેશદ્રોહી ગણવામાં આવે, સત્તાધીશોની પોગળો બહાર પાડનારોને દેશના દુશ્મન ગણવામાં સમય અને નાણાંની બરબાદી થાય... અને તેવે વખતે ગુસ્સો તો જરૂર આવે. એને એ ગુસ્સાને દર્શાવવા, આવાં અનર્થોનો સામનો કરવા કેટલાંક લોકો કેવા નુસખા શોધે તેની એક વાત સાંભળી.

પ્રાન્ત પ્રાન્તમાં દાઈમાઓ એકઠાં થયાં. ન્યૂ યૉર્ક, ફિલાડેલ્ફીયા, સાન ફાન્સિસ્કો અને બીજે ‘ગ્રેની બ્રિગેડ’ ‘દાઈમાનું દળ’ ઊભું કર્યું. માથામાં હેટ પર શાંતિના સંદેશ તરીકે ફૂલો લગાડી એક દિવસએ નક્કી કરી, વ્યવસ્થિત રીતે સામટાં લડાઈ માટે ભરતી કરવાવાળાઓના કેન્દ્ર પર ઉમટ્યાં. ‘શાંતિ સરજો, યુદ્ધ નહીં’ એનાં ધજા પતાકાઓ ફરકાવ્યાં. અને લડાઈમાં પોતાની જાતને મોકલવા વિનતી કરી. ‘અમારા પૌત્રો, પૌત્રીઓને બદલે અમે જઈશું, અમારી ભરતી કરો.’ એવી માગણીઓ કરી.

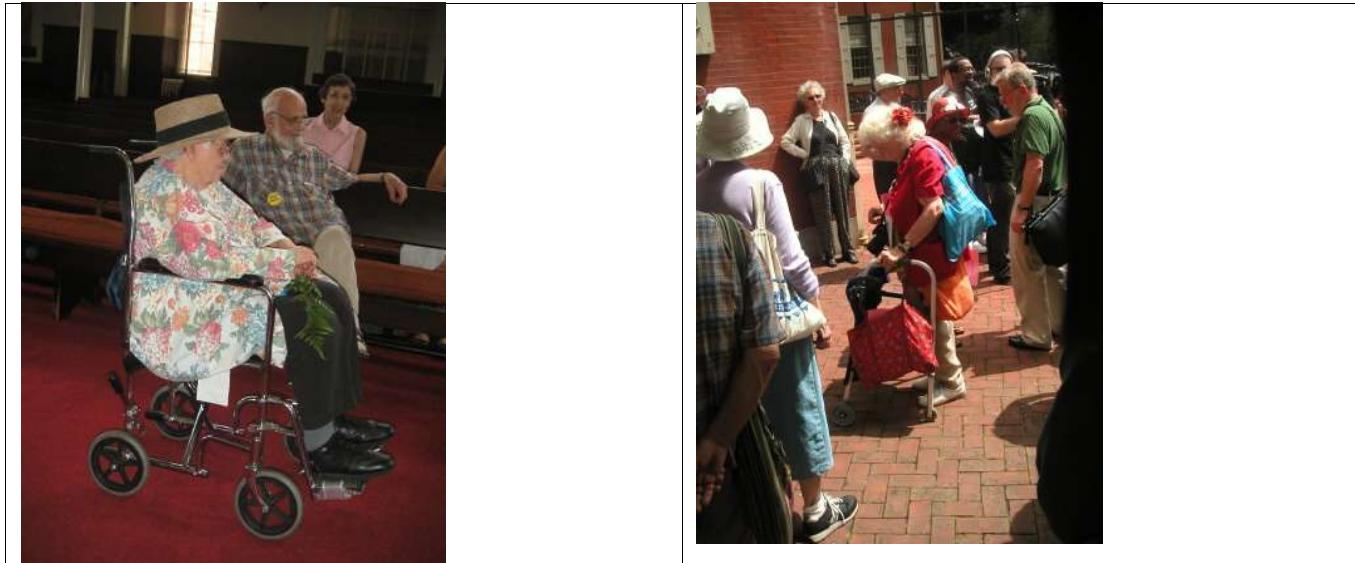
એવું તો ન કેમ થવા દેવાય? આ દાદીઓને એક કે બીજા કારણોસર જબે કરી જેલમાં ઉપાડી ગયા...

આ દાદીઓમાં નેવું વર્ષની ઉભરની, કેન્સરથી પીડાતી, વ્હીલચેર વગર ફરી ન શકતી દાદીઓ પણ હતી.

અમેરિકાની એક લેખિકા આઈન રેન્ટે ફ્ર્યાંક લઘું છે, "માનવી અને પશુઓમાં એક મોટો ફેર એ છે કે પશુઓ પાસે દૃષ્ટિ છે, ભયની પરખ છે; માનવી પાસે એ તો છે જ પણ આવા ભયોનો બીજી કોઈ રીતે સામનો કરવાના નુસ્ખાઓ ઘડી શકે એવી બુદ્ધિ છે. રાની પશુઓ પાછળ પડે ત્યારે આ જાનવરોને કઈ દિશામાં ભાગવું એ જ સમજાય છે. માનવીને એક જગાએ બેસી સ્વાતંત્ર્યનામું લખવાની સૂઝ મળે છે."

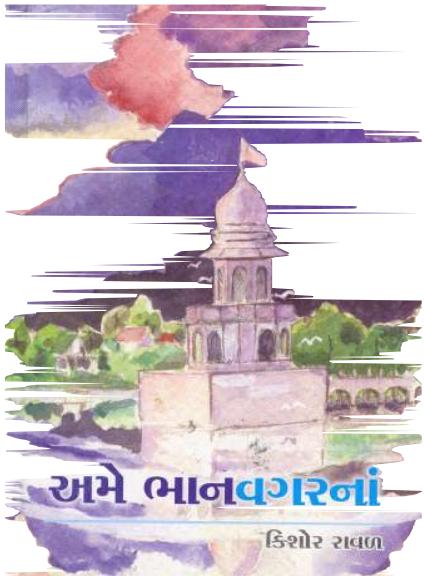
"Animals have sensation and perception. Man has, in addition, conception. When chased by wild beasts animals know how to run away from the beasts (to save themselves). Man sit down and write 'Declaration of Independence'"

It's nice thought for the 4th of July, isn't it?

અમે ભાનવગરનાઃ ભાન સાથે લખાયેલી વાર્તાઓ અશોક વિદ્યાન્સ

સંપૂર્ણ સમાનતા સાથે કિશોરભાઈએ લખેલી ભાનવગરના લોકોની વાર્તાઓ ખૂબ રસપૂર્વક વાંચી ગયો. કિશોરભાઈએ 'કેસ્ટ્રોન' નો રંગ છાંટવાનું શરૂ કર્યું લગભગ ત્યારથી અમે અંગત પરિયયમાં આવ્યા. એ પહેલાં પણ એમનું નામ તો પરિચિત હતું. એ પરિયયમાં હવે દોસ્તીના છાંટણાં થવા લાગ્યાં છે.

ભાવનગરની ભાષામાં કહું તો એ ગામમાં મારું ઘર નથી અને સીમમાં મારા બાપાદાદાનું જેતર નથી. છતાં હું મારી જાતને ગર્વપૂર્વક 'ભાવનગરી' કહી શકું એટલો મારો ને એ ગામનો નાતો છે. આ ખૂલાસો કરવાનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે ભાવનગર વિશેની વાતો બદલ સાક્ષી પુરાવી શકું એટલી મારી લાયકાત છે. અલબત્ત, ભાવનગર વિશે આટલા ગાણા ગાયા પછી એક અગત્યની સ્પષ્ટતા જરૂરી છે. કિશોરભાઈની વાર્તાઓમાં મુજ્ય પાત્ર સામાન્ય માનવી છે. એમાં પુરુષ અને સ્ત્રી બન્ને છે, પણ એ કાયમ માનવસમાજનાં અદનાં પ્રતિનિધિ બનીને આવ્યાં છે. પરિણામે આ બધી વાતાઓનો અવિરત સૂર માનવી છે. એનો સ્વભાવ, એની ખૂલ્લીઓ અને ખામીઓ, એનાં હિંમત અને બુજુદિલી, પ્રમાણિકતા અને છળ - બધું જ અહીં છે, ને એટલે જ, આમાંની ઘણી વાર્તાઓને ભાવનગરના વાધા પહેરાવ્યા હોવા છતાં એમાંનો સામાન્ય માનવી અછતો નથી રહેતો. આમાંની બધી જ વાર્તાઓ ગુજરાતી ભાષા વાંચી શકનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ માણી શકે એમ છે. એમાંની કેટલીક વાર્તાઓ તો અન્ય ભાષામાં ભાષાંતરિત થાય તો અન્ય ભાષી વાચકોને પણ એમાં આત્મીયતા દેખાશે. આવી ભાષાસીમાને વટાવી જવી એમાં જ વાતાલેખકની કુશળતાની કસોટી છે. મને લાગે છે કે લેખક આ કસોટી મહદૂ અંશે સુફળતાથી પાર કરી ગયા છે. કિશોરભાઈએ પોતે, અજાણતાં જ, આ વાતને એક બહુ ટૂંકા વિવાનથી 'મારો મમરો' માં નોંધી છે. પોતાની વાતાઓ વિશે એમણે કહ્યું છે: 'મારી વાતાઓના ચહેરા કોઈને મળતા આવે એની મને નવાઈ નથી.' વાતાલેખનની એ એક મોટી કામયાબી છે.

વાંચતાં વાંચતાં તરત ધ્યાનમાં આવે એવી એક વાત છે. કિશોરભાઈનું તળપદી કાઠિયાવાડી ભાષા પરનું પ્રભુત્વ. વાનગી દાખલ થોડા નમૂના જોઈએ, 'મારા રોયાએ તરબૂચ ખાતી બંધ કરી.' (પાન ૨) 'વાધાવાડી રોડ પર હાલ્યા જાવ તો ...' (પાન ૩), 'પગમાં પરમાણાં આપીને બનાવેલા, ખબ દઈને પહેરાય ને ખબ દઈને કાઢાય એવા જોડા' (પાન ૭), 'લખુ રાતે હુકાનને વધાવી' (પાન ૮). આગળપાછળના બધાં પાનાંમાં આ તળપદી ભાષા કિશોરભાઈએ અવારનવાર સાવ સહજતાથી વાપરી છે. આ સહજતાને મહત્વ છે. પોતે અમુક પ્રકારનો ભાષાપ્રયોગ કરી શકે છે એવો દેખાડો કરવા માટે પ્રયત્નપૂર્વક કરેલા લખાણમાં આ સહજતા નથી હોતી. એમ કરવાથી સચોટતાની ક્ષતિ થઈ જતી હોય છે. આ બધાથી અગત્યની વાત તો એ છે કે આવી સહજતાથી વાપરેલા તળપદી શબ્દો અન્ય કોઈને પણ ભાષામાં પરાયાપણું નથી લાગવા દેતા. મહેસાણાનો ઉત્તર-ગુજરાતી કે સુરત-વલસાડનો દક્ષિણ ગુજરાતી પણ આવી તળપદી કાઠિયાવાડી ભાષા રસપૂર્વક માણી શકતો હોય છે. મારી સમજ પ્રમાણે કંબિ મેધાણીની સોરદ બોલીમાં કે પન્નાલાલ પેટેલની ઉત્તર ગુજરાતની બોલીમાં લખાયેલી વાર્તાઓ આવી સહજતાને લીધે જ લોકભોગ બની છે. અહીં, કિશોરભાઈએ સંદર્ભ જુદા જ સંદર્ભમાં પાન ઉદ્દેશ્ય પર વાપરેલું એક વાક્ય ટંકવાની ઈચ્છા થઈ આવે છે. 'ગરીબી અહીં જીવનની વાસ્તવિકતા છે, પણ શરમાવા જેવી વસ્તુ નથી.' બસ, કંઈક આવા જ ગુમાન સાથે જ્યારે લેખક તળપદી ભાષા, સહજતાથી વાપરી જાણે ત્યારે એને કોઈ પણ પ્રાદેશિક સીમાનું બંધન નથી લાગતું.

ટૂંક વાક્યોમાં વ્યક્તિ, ઘટના કે સ્થળનું સચોટ નિરૂપણ કરવા માટે લેખકના વિચારોની સ્પષ્ટતા અને બહોળો શબ્દભંડોળ જરૂરી છે, કિશોરભાઈની આ બન્ને પાસાઓની સમૃદ્ધ આપણાને અવારનવાર જોવા મળે છે. 'લેવડાઉન' માં એમણે કરેલું વઠવાણનું વર્ણન એ આખા ગામને આપણી સમક્ષ ઊભું કરી દે છે, ખરેખરસં વઠવાણ કેવું છે, એ મને ખબર નથી. કિશોરભાઈ એ વઠવાણનું વફાદારીથી વર્ણન કરે છે કે કેમ એ પણ હું જાણતો નથી, પણ એ ગામના રસ્તા, શેરીઓ, કોટ અને ભોગવાનું વર્ણન વાંચ્યા પછી જાણે હું ત્યાંનો ભોમિયો બની ગયો હોઉં એવું મને લાગ્યું! માત્ર બે-ત્રાણ ફક્રામાં જ વઠવાણના લોકોનું અને એ દ્વારા આપણી ખરી ગામઠી સંસ્કૃતિનું કેવું સુંદર શબ્દચિત્ર ખું

કરી દીધું છે! એમાં છાણ અને છાણાંનું વર્ઝન છે, ગામનું હિત વિચારતો પોસ્ટમેન છે, અજાયા મુસાફરનો સંદેશ ઘર સુધી પહોંચાડનાર ગાડ છે. પડોશીના ઢેબરાં બચાવતો વનું છે અને પારકી છકીના જગતલ પડોશીઓ છે, આવું ગામનું આપણામાંથી કોને અજાયું છે?

કિશોરભાઈની વાર્તાઓમાં ભરપુર વૈવિધ્ય છે. એમની રહસ્યકથા- 'વૈશાવજન', 'રતૂમડો રંગ', 'હીરાપારખુ', 'લેવડાએવડ'-માં એમજે અંત સુધી રહસ્ય જાળવ્યું છે અને પંચલાઈન પણ આપણાને 'ઓ... હો!' એમ કહેવાનું મન થઈ જાય એવી જોરદાર છે. પણ એમાંય ચડ-ઉત્તર તો હોય જ ને? એ બધી વાર્તાઓમાં 'હીરાપારખુ' વિશેષ છે. માનવહેયાની કોમળ લાગણીઓને પણ કિશોરભાઈ એવી જ ઋજૃતાથી સ્પર્શે છે. 'જરૂરાનો પોપટ', 'બે નંબરની દીકરી', અને 'કેવી હશે ને કેવી ને' વાર્તાઓમાં જે ગદ્ય કાવ્યની અનુભૂતિ થાય છે એ આવાં ઋજૃ સ્પંદનોને આભારી છે. પણ 'વધુ વિમળતા?' તો આ બધી વાર્તાઓથી પણ મૂટીભર ઊથી છે. પચાસ વર્ષ પહેલાંના રૂઢીચુસ્ત સમાજમાં યુવાનીમાં વૈધ્ય પામનાર સરીની કરુણામૂર્તિનું એમાં સુંદર શબ્દચિત્ર છે, પણ કિશોરભાઈએ ખરી સિફ્કસર તો મારી છે એનું શીર્ષક આપવામાં. કવિ કલાપીની લાગણી અને ફિલસૂઝી ભરેલી એક કવિતાની એક લીટીમાંના થોડાં શબ્દો ઉઠીના લઈને કિશોરભાઈએ એને છેઠે પોતાનું આગવું પ્રશ્નાર્થ ચિક્ક મૂડી દીધું છે. બસ્સ પણ એ એકમાત્ર પ્રશ્નાર્થ આપણી સામે સનાતન હિન્દુ સમાજના કેવા ભીષણ પ્રશ્નને મૌફિ ઊભો કરી દે છે! હું કલાપીનો ભફ્ત છું, 'વૈધવા બેન બાબાને' સહિતની ઘણી કવિતાઓ મને કંદસ્થ છે, પણ વૈધવ્યની વિમળતા પાઇળ આવી કેટકેટલી ભાનુમતીના દૈયાના મૂક આકોશ રૂધાયા હસ્યે એનો વિચાર મને આ વાર્તા વાંચ્યા અગાઉ કદી ન'તો આવ્યો!

કિશોરભાઈની 'સભાન' વાર્તાઓનાં આટલાં વખાણ કર્ય પછી મને એમની જે વાર્તા કંઈ ફિક્કી લાગી છે એમનો પણ ઉદ્દેખ કરવો જ જોઈએ. 'બા', 'રામયરણ', અને 'પીરમના પ્રવાસે' મને આવી લાગી છે. કદાચ એમાંનું વાર્તાતીવ હું પકડી નથી શક્યો એમ પણ હોય, 'પણ 'બા'માં મને વાર્તા કરતાં નિબંધ જેવું વધુ લાગ્યું તો 'પીરમના પ્રવાસે' ખાસ કશા જ રસપ્રદ 'બનાવ' વગરના પ્રસંગોની વણજાર જેવું પ્રવાસવર્ઝન લાગ્યું, દરેક ભાવનગરીને પીરમબેટનું એક અનોખું આકર્ષણ હોય છે. કિશોરભાઈ આમાં અપવાદ શી રીતે હોઈ શકે? આવા આકર્ષણમાંથી જ આ પ્રવાસવર્ઝન લખાયું હશે એમ માનું છું.

કિશોરભાઈએ સેવાનિવૃત્તિ પદ્ધીના સમયને સાર્થક કરવા માટે કલમ (અથવા તો કમ્પુટરનું કો બોડ) હાથમાં લીધી અને ગુજરાતીઓને એક સુંદર લેખકનું 'તાજું ગુજરાતી ગદ્ય' મળવાનું શરૂ થયું. આ વાર્તાપ્રવાહ આમ જ અસ્થાલિતપણે ચાલ્યા કરે એવી શુલેચ્છા વ્યક્તત કરીને વિરમું છું.

('ગુજરાત ટાઈમ્સ માર્ચ ૧૦, ૨૦૦૬માંથી સાભાર)

(વાર્તાસંગ્રહ 'અમે ભાનવગરનાં'

પ્રામિસ્થાન: ગુર્જર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય,

રતનપોળના નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

કિંમત: રૂપિયા ૧૦૦.૦૦)

'પાકા ઘડા' :એક પ્રતિભાવ

મેહૂલ પટેલ (સાન્ટા બાર્નરા ,કુલિઝોનીએ)

(મારો મમરો: 'કેસૂડાં'ના અંક ઉદ્માં આવેલા એક લેખ ("પાકા ઘડા")એના સંદર્ભમાં મેહૂલ પટેલનો એક કાગળ આવ્યો. અહીં ઘરં છું.)

રિડર્સ ડાઈજેસ્ટ(મે ૨૦૦૬)ના અંકમાં વાંચ્યું અને સાથે કેસૂડાંમાં 'પાકા ઘડા' વાંચવા મળ્યો. વિચારતંતુ આગળ ચાલ્યો.

હમણા 'રંગ દે બસંતી' જોવાનું થયું અને શાહબુદ્દિન રાડોડના શબ્દો સાંભળ્યા "સમાજ કો બદલ ડાલો, હિન્દુસ્તાન કે કરવટ બદલ દો".

મંત્ર્ય વધુ દૃઢ થયું કે આ બધું ખાલી ફિલ્મોમાં જ થાય, વાસ્તવિક જીવનમાં આજે પણ ધર્મ, જાતિ અને વર્ઝના નામ પર ભેદભાવો જોવા મળે છે અને ગાંસડાપોટલાં બાંધી આપણાં માણસો પરદેશ જાય ત્યારે પણ એ પૂર્વગણો સાથોસાથ લેતાં જાય છે.

મારી વાત કહું. હું અમદાવાદમાં મિશ્ર વસ્તી વચ્ચે રહીને ગેછર્યો. માબાપની ઉદાર વિચારસરણીને ઊચ-નીચ, જાતિ ભેદથી અજાણ રહ્યો. હું પટેલિયો, તું વાણિયો અને પેલો બામણ અને ત્રીજે ઘરે લોહાણો એવી વાતથી દૂર જ રહ્યો. એક જ ફરક નજરે ચેલ અને તે ભાણામાં. મારા ઘેર શાક દાળ તેલમાં તરતાં હોય, વાણિયાને ઘેર સાત્વિક અને દિક્ષાં હોય અને બામણાના ઘરે ધીમાં નુભેલું હોય. શાળા પૂરી કર્યે ડોલેજમાં ગયો ત્યાં કોઈ ફરક ન પડ્યો. મિત્રવર્તુણ પહેલાં અમદાવાદીઓ પૂરતું સિમિત હતું એમાં મીઠડાં કાઠિયાવાડીઓ, બોજનપ્રેમી હુરતીઓ, રંગિલા વડોદરાવાસીઓ સામેલ થયા. કોઈએ કોઈ દિ' એકબીજાના જાતિ, કુળ, વર્ણ જાણવાની દરકાર કરી નહોતી. મિત્રો સાથે મોજમજા કરતાં કોલેજ પૂરી કરી અહીં અમેરિકા ભણવા આવ્યો. થોડાં જ મહિનામાં એક ટેબલ પર મરાઠી, બંગાળી, પંજાબીઓ અને આગળ વધી આઈરિશ, જર્મન, લાટિનો અને આફ્રિકન સાથે દિલોજાની થઈ. સ્ક્રિપ્ટોઝે પહોળી થઈ. ખાવામાં ખમણ પુલાવથી આગળ વધી અપલ પાઈ અને થાઈ કરી સુધી ક્ષિતિજો વિસ્તારી બેઠો.

છેદ્ધા પચીસ વર્ષમાં કોઈએ પૂછ્યા નહોતા એ પ્રશ્નો છેદ્ધા છ મહિનામાં ખડા થયા. કારણ કે હમણાં બ્રાહ્મણાન થયું કે હવે હું 'સેટલ' થઈ ગયો છું અને જીવનસાથીની શોધ બીજા મિત્રોની માફક મેં આદરી. શાદી ડોટ કોમ પર પ્રોફાઈલ મૂકી અને માતા પિતાએ પોતપોતાની જેમ પ્રયત્નો આદર્યો. અને પછી 'તમે કડવા કે વેહુઅા? તમારો સમાજ પાંચ ગામ, છ ગામ, તેર ગામ કે બેતાલીસ ગામનો? તમે નાની સત્તાવીશના કે મોટી? તમારા કુળદેવી ઉમિયામાતા કે હરસિદ્ધ માતા? વૈશીકરણના આ યુગમાં દુનિયા જ્યારે કમ્પુટરની ૧૦૮ કી અંડ બે માગિસ્ક્રિલિકમાં સમાઈ ગઈ છે ત્યારે કોઈને તેની બે પેઢી પહેલાં દાદા શું કરતા હતા તે પૂછ્યું હતું અને એ પરથી મારું માપ કાઢવું.

ભારતીય સમાજનો એક ભાગ વર્ષો અહીં રહ્યા પછી પણ 'કૂવામાં' જ રહ્યા છે. અને જે લોકો બે વર્ષ પહેલાં પોતાનાથી નીચાં હતાં તે આજે બરોબરી કરે છે તે સમજી શકતાં નથી, સમજવા માગતાં જ નથી. એ પણ 'પાકા ઘડા' જ ને? એ બધું સમજવા તૈયાર છું, પણ સમજાવે કોણ?

હું શા માટે જીવો છું?

બટ્રોન્ડ રસેલ

અનુવાદ: હરીન્દ્ર દવે

('નવનીત સમર્પણ' ૨૦૦૩માંથી સાભાર)

મારા જીવનના દોરીસંચાર ત્રણ સરસ છતાં પ્રબળ લાગણીઓથી થયો છે. સ્નેહનો તલસાટ, જ્ઞાનની શોધ અને માનવજાત માટે અસહ્ય અનુંદ્ધા. આ લાગણીઓએ વાવાજોડાની માફક મને ફંગોળ્યો છે. અહીં તહીં, વેદનાના અતિ મહાસાગરમાં, હતાશના આરે.

હું પ્રેમ જંખતો હતો, કારણકે પ્રેમ પરમ આનંદ લાવે છે: આ પરમ આનંદ એટલો મહાન છે કે થોડા કલાક માટે એ ગ્રામ કરવા માટે શેષ જિંદગીનો મેં ત્યાગ કરી દીધો હોત. એ સિવાય પણ પ્રેમ એકલતાને હળવી કરે છે. એવી ભયકર એકલતા જેમાં રહીને એક કંપતી ચેતના જગતને કોરે ઊભી રહીને ઠંડીગાર અતિ જીવનશૂન્ય ખાઈમાં દૃષ્ટિ કરે છે. હું પ્રેમને જંખતો હતો, કારણ પ્રેમના મિલનમાં મેં સંતો અને કવિઓએ કલેપાલા સ્વર્ગના દર્શનનું રહસ્યમય લઘુશિલ્પ નીરખ્યું છે. હું આ શોધતો હતો અને માનવજીવન માટે અશક્ય જેવી એ સ્થિતિ છેવટે મને એ સાંપડી છે.

મેં એટલા જ તીવ્ર તલસાટથી જ્ઞાન ગંભ્યું હતું. મેં માણસોનાં હદયને સમજવાની ઈચ્છા રાખી હતી, તારાઓ શા માટે ચમકે છે એ પામવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે, મેં પાઈથાગોરીઅન-પ્રભાવને સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આમાં બહુ થોડું હું ગ્રામ કરી શક્યો છું.

પ્રેમ અને જ્ઞાન શક્ય હોય ત્યાં સુધી મને સ્વર્ગની દિશામાં લઈ ગયાં હતાં, પરંતુ અનુંદ્ધાએ મને ધરતી પર ઉતાર્યો હતો. મારા હદયમાં વ્યથાના.

આર્ત સ્વરોના પડવા પડી રહ્યા છે. દુષ્કાળમાં બાળકો, સિતમગારોના દમનનો ભોગ બનેલા કમભાગી માણસો, પોતાનાં સંતાનો પર અણગમતો બોજ બનીને જીવતાં અસહાય વૃક્ષો અને એકલતા, દરિદ્રતા અને વ્યથાનું બનેલું આ અભિલ જગત માનવજીવન જે કંઈ હોવું જોઈએ તેની ઠેકડી કરે છે, અનિષ્ટને ઓગળવા હું જંખું છું, પણ એ શક્ય નથી એટલે હું યાતના જંખું સહું છું.

આ મારું જીવન છે. મને એ જીવવા જેવું લાગ્યું છે અને જો ફરી વાર પણ તક મળે તો આ આખું ય જીવન જીવવા તત્પર છું.

માનવીનું માપ

સિદ્ધની પોઈટીએ

કિશોર રાવળ

(ફિલમના જાણીતા અદાકાર સિદ્ધની પોઈટીએની આત્મકથારૂપ 'The measure of a man'ની શરૂઆતનું પ્રકરણ)

રાતના મોહું થયું છે. હું ટી.વી.ના આછા ભૂરા અજવાળામાં મારી પથારીમાં પડ્યો છું. હાથમાં રિમોટ છે અને હું એક પછી એક પહેલીથી સત્તાશૂભી ચેનલ સુધી ખટખટ ફરી વળ્યો - કંઈ રસ પે એવું, કંઈ મન ઝકડી રાખે એવું કશું જ નથી! ફરી પાછો પહેલી ચેનલથી શરૂ કરી સત્તાશૂભીની મજલનું પુનરાવર્તન કરું છું, એક દાન તો ખાલી હાથે પાછો આવ્યો પછી પણ! ટેક્નોલોજીએ રચેલી વિરાટ દુનિયા અને એમાં કશું જ ન મળે? એક ચપટી પણ મનોરંજન નહીં? મારી પોતાની, અજ્ઞાન અને ઉષપોની સીમામાં કંઈ નજરે આવતું નથી.

અને છતાં એ ને એ માર્ગે ફરી ફરી જવાની ધૃષ્ટા! શું મળવાનું છે, ભલા? કંઈ જ નહીં. અંતે જાતને વિફકારતો, મારા અસ્તિત્વને વિફકારતો, ટી.વી. બંધ કરી, રિમોટને ઓરડાના એક ખૂલ્ખામાં ફગાવી મનમાં બબું છું, "બરબાદી, સમયની બરબાદી કરવા સિવાય બીજું હું શું કરું છું?"

એમ નથી કે મારી પાસે મન બહેલાવવાનું બીજું કંઈ નથી. જિંદગી મને ફળી છે. મારી આજુબાજુ સુંદર સુંદર વસ્તુઓ છે, ડૈયાના હાર જેવાં પુસ્તકો છે, કંઈ કંઈ યાદગીરીઓ છે, ફોટોઓ છે, જરૂર્ખામાં નયનમનોહર ફૂલજાડ છે. આટલા વર્ષોની મારી કારકિર્દી દરમિયાન સાંપ્રેલું મિત્રોનું મંડળ છે--કેટલાંક બે ડગલાં જ દૂર છે અને બીજાંઓ ટેલિફોન દ્વાર પળમાં આંબી શકાય તેટલે.

અને હું શું કરી રહ્યો છું?

આવા ધેરા મૂડમાં, જાતને વખતો હું માથું ઢાળી પડ્યો રહું છું અને મગજમાંથી આવા વિચારોને નસાડવા મથું છું. મોહું થયું છે, સૂવાનો સમય છે. મનના કોઈ કોરા ખૂલ્ખા પર કેન્દ્રિત થઈ હું ઊંઘી જવા યત્ન કરું છું. અંધારું ભેદીને મનમાંથી એક પછી એક આફૂતિઓ હાજર થાય છે. જ્યારે જીવનના આનંદપ્રમોદની ગણતરી એકથી સત્તાશૂભી નહોતી કરવી પડતી તે જમાનાનાં, મારા બાળપણનાં, ધૂધળાં, નશીલાં ચિત્રો!

હું કટ આઈલેન્ડના અમારા ધરની ઓશરીમાં છું. સાંજ પડવા આવી છે. પચ્ચિમનો દરિયો અને આકાશ ભડકે બળતા કેસરી રંગે રંગાયેલાં છે અને પૂર્વના જળ અને આસમાં ભૂરાંમાંથી જંબલી અને જંબલીમાંથી કણાં થતાં જાય છે. ઓશરીની ઠંડકમાં મારાં માબાપ બેઠાં છે અને હાથમાં પંખા રાખી, મચ્છર-માખીને હટાવવા લીલાં પાંડાની ધૂશીનો ધુમાડો દૂર કરવા મથે છે. મારી મોટી બેન મને ખોળમાં રાખી ઊંઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને હાથથી ધુમાડાને વીજતી બેઠી છે. મારે આંખો નીંદરે ભરી છે.

કટ આઈલેન્ડની હર સાંજ આવી જ હોય. જીવન એટલું સરળ હતું કે મારો આખો દિવસ કેમ વીતશે તે સ્પષ્ટ જ હતું, મને અને મારા માબાપને પણ! -- અને સાંજે ધૂમાડો વીજતાં ઓશરીમાં બેસવાનું પણ એટલું જ નિશ્ચિત!

ટચલી આંગળીના ટેરવા જેટલા કટ આઈલેન્ડ પર દુનિયામાં ઉદ્ઘોગરણનો હલ્લો થયો એ પહેલાંની સરળતા હતી. ન વીજળી, ન પાણીના નળ, ન નિશાળ કે ન કોઈ નોકરીની શફ્યતા! અમે ગરીબ હતાં પણ એ ગરીબી આજના કૉન્ફીટનાં જંગલોમાં વસતી કારભી ગરીબી કરતાં જુદી.. હું અહીં જુનું તે સોનું કહી કૂલો ચડાવવા નથી માગતો પણ અમારી એ ગરીબીમાં પણ માઈલો લાંબો રેતાળ દરિયાકાંઠો, સ્વર્ગશી આબોહવા, કોકો-ખમના વૃક્ષો અને અભરે ભરેલાં કેળાંઓના વનો પર કોઈનો ઈજારો નહોતો, બાધ નહોતો, તાળાં નહોતાં!!

કંઈ આઈલેન્ડ ૪૬ માઈલ લાંબો અને ત્રણ માઈલ પહોળો—અને બાટ્યાવસ્થામાંય મારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં હું જઈ શકતો. ચાર વરસનો હતો ત્યારથી હું જાડ પર ચી શકતો. ભમરીઓ ચટકાં ભરી જાય અને દડાની જેમ ફૂલી ગયેલાં પોપચાં લઈ હું ઘરે પહોંચતો. હું ચીસો પાડતો હોઉં, કંઈ હોઉં અને મારી મા મને જંગલની કોઈ જરૂરી બુદ્ધિઓ લગાડતી—અને ફરી પાછો હું રખડવા ઉપરી જતો!

તાપુ પર સાપ હતા પણ કોઈ જેરી નહીં. બીજા એરી જંતુઓ હતાં પણ મારાં માબાપ કદી ચિંતા ન કરતાં કે કંઈ કરડી જશે.

અનુભવ પરથી મને ખબર પડી કે ગોળ, પોચાં, કષ્યાઈ રંગના ચીકુઓ ખાવામાં જામે તેવાં હોય છે. હાથેથી દ્વાવીને પાકી ગયા કે નહીં એ જોવાને બદલે ચીકુડી પર ચી ડાળીઓ હયમચાંબું એટલે પાકાં પાકાં ચીકુ ટપ ટપ ખરી પડે અને આફરો ચે એટલાં ખાઈ શકતો. પેટમાં હુંઘે એટલે મારી માનું વૈદું તે માટે પણ દવા પૂરી પાડે. મોં બગડી જાય તેવાં મૂળિયાનો રસ કે કુંવારના પાનનો પાઠો...ખડકો પર એક દોરી અને ચૂંક લઈને માછલીઓ પકડતો અને જિંદગીની મહેફિલ માણસો-આજના શહેરોમાં વસતી, હતાશામાં ભાંગીને ભુફ્કા કરી નાખે તેવી, હૈયાવલોવણ ગરીબી અમારે નહોતી.

કંઈ આઈલેન્ડનું એક અપ્રતિમ સૌદર્ય નજરે આવી જ ન શકે તેવું અને અદૃશ્ય હતું. ગરીબ હોવાં છતાં હું નસીબદાર એટલાં માટે હતો જીવનના મૂલ્યો પર હુમલો કરતી બીજી અસરોનો ધોધ મારા પર વરસતો નહોતો. અને એટલે હું અસ્તિત્વનો આનંદ પૂરો માણી શકતો. મારે ટેલિવિજનને પચાવવાની જરૂર નહોતી- કાટ્ટન, બાળકો માટેના શો, રેઝિયો પરના વાર્તાલાપ માટે પૂછવું નહોતું પડતું કે, "આ લોકો શું કહેવા માગે છે? કંઈ વેચવા મથે છે? શું વેચે છે? મારી પાસે પૈસા તો નથી!" જાતજાતના વાહનો જોઈ મનમાં કોઈ નવી ભૂખ જાગતી નહોતી. અમારા આઈલેન્ડ પર કોઈને મોટરબોટ પણ નહોતી

અહીં, અમેરિકામાં રહેતાં બાળકોની વાત કરીએ. તેમને માબાપ હોય-કે મા અથવા બાપ જ હોય, દાદા-દાદીઓ હોય, ભાઈ બહેનો હોય, ધરમાં રેઝિયો હોય, ટેલિવિજન પણ હોય, મૂવી થિએટર શું છે તે વિષે સભાનતા હોય. ટીવી પર એક જાનવર બીજા જાનવરને મારતું હોય, પીટતું હોય તે પણ જીયું હોય. બેખેથે ફેંકાયેલા એ જાનવરો ફરી પાછા કંઈ જ થયું ન હોય તેમ ઊભા થઈ ફરવા લાગે- અને એ જ જાનવરો થોડી પળોમાં જ આવીને બ્રેકફાસ્ટમાં ખાવાનું સિરિયલ ખરીદવા લલચાવે! રોજ આવા ને આવા હુમલા થયા કરતા હોય અને એ બાળકોના મગજ પર આવી વિરોધાભાસવાળી વાતોનું પૃથુફકરણ કરી સમજવાની જવાબદારી નાખે.

પણ એ વિરોધાભાસો સમજવા, શું સાચું, શું ખોટું એ નફ્કી કરવું, એ માટે બાળકોએ કંઈને કંઈ માનસિક સમાધાનો કરવા પડે. બાલમાનસ-ચિકિત્સકોએ વારંવાર સમજાયું છે કે નાનપણના નાના નાના પ્રસંગો આપણાં મગજના બંધારણમાં ભાગ ભજવે છે. આપણે ખાલી વારસામાં મળેલા શુકાણુઓથી જ નથી ઘડાયેલા હોતા, નથી આપણે નકરા વિચારોથી જ ઘડાયેલા હોતા. રોજબરોજ અનુભવાતા પ્રસંગો પણ આપણા ઘડતરમાં ભાગ ભજવે છે. એક મીઠું હાસ્ય કે કરડકણો અવાજ મગજના સંઘાનોને જોડવામાં ભાગ ભજવે છે અને ચારિત્ય ઘડતરમાં ફાળો આપે છે.

આપણાં બાળકો પંદર વર્ષની ઉમર સુધી દસ-સેકન્ડની જાહેરાતો જોતાં, શૂન્ય-મનસ્ક થઈ ટીવી વાગોળતાં, ઘાતકી વિરિયો ગેઈમ્સમાં નહાતાં મોટા થાય છે. અને આપણે નવી પેઢીમાં લાગણીશીલ અને ઉર્ભિલ માનવોની આશા કેમ રાખી શકીએ?

હું ઊછયો ત્યાં સાગરનો સાદ, હવાની સુગંધ, અને માનો, બાપનો અવાજ, ભાઈ-બહેનોના ધીગામસ્તી બસ એટલું જ મળ્યાં. એથી વધુ મગજમાં કશું ભરાવાનું નહીં. તમારા ભાંડડાંના વર્તનો, માતાપિતાની વાતો, કોઈને ઈજા થાય તો કાળજીથી સારવાર થાય તેનો અનુભવ થાય. કંઈ કષ પડે તો હાથ લંબાવી તમને ઓઈ બથ ભરે, ખભો થાબડે, મીઠા શબ્દો બોલે. એ શબ્દોથી, વર્તનથી કંઈ કંઈ અવનવી બારાખડીઓ ધૂંટાય!

વરસાદ પડે અને ઘરના છાપરા પર નગારા પર પડતી તડી જેવો અવાજ સંભળાતો. ક્ર્યારે અવાજ બંધ થાય અને ક્ર્યારે બહાર જઈ લખોટે રમું એ એક જ રટણ હોય. એ લખોટા કેવા? અમુક જાડવાઓના ફળોમાંથી નીકળતાં ગોળમટોળ ઠળિયાં! રવિવારે જ ભાત બને. એટલે રવિવાર

હોય ત્યારે વાટ જોવાય કે મા ક્ષયારે રસોડે જઈ ભાત બનાવે. આવાં જાતજાતના અનુસંધાનો મગજમાં થતાં રહેતાં હોય. સવારથી સાંજ સુધી, સૂતી વખતે રાતમાં, અને પછી સપનામાં અને ફરી પાછા સવારે ઉઠતાં મગજના તંતુઓ તેમની ગાંઠો ફરી ફરી પાડી કરે.

કંટ આવેન્ડમાં આવા સંદેશાઓ મારા ઉપર આછી ઝરમર જેમ વરસતાં રહેતાં, તેમના ધોઘ કે વર્ષધારા નહોતી થતી. દિવસ કેમ જશે, સાંજને ટાણે ધૂમાળને દૂર કરવા વીજાતા હાથના પંખાથી નીંદરે ઘેરાતી મારી આંખે હું સપનામાં સરી પડીશ એ વિષે મન ખૂબ જ સ્પષ્ટ હતું.

‘અનુયાયી’ઓને માટે ખાસ

કિશોર રાવળ

(ઇન્ટરનેટમાંથી મળેલું)

ગાડી ચલાવવી ક્ર્યારેક બોરિન્ગ થઈ જાય છે અને એવે વખતે આગલી ગાડીના બમ્પર પર કંઈ મજેનું વાંચવામાં આવે અને સરસ દિવસ ઊઘડ્યાની એક ભાંતિ થાય છે. આપણી પાછળ આવનારાઓને પણ આપણે લહાવો આપી શકીએ. જુઓ થોડા નમૂનાઓ. તમારે કિએટિવ થવું હોય તો આવી જાઓ અને મોકલી આપો થોડાં ગુજરાતી સ્ટિકરો! આ અંગ્રજમાં લખેલા સ્ટિકરોનું ગુજરાતી કેમ કરવું સૂજે છે? મોકલી આપો

5 days a week my body is a temple The other two, it's an amusement park	1
A closed mind is a wonderful thing to lose	2
If there were no hypothetical questions what would this say?	3
If you ate pasta and antipasta, would you still be hungry?	4
A synonym is a word you use if you can't spell the other one	5
If you lived in your car, you'd be home by now!	6
All those who believe in psychokinesis raise my hand	7

If you're not part of the solution,
you're part of the precipitate

૮

Imagine if birds were
tickled by feathers...

૯

**Anyone who goes to see
a psychiatrist ought to
have his head examined**

૧૦

Impotence: Nature's Way Of
Saying 'No Hard Feelings'

૧૧

In just two days, tomorrow
will be yesterday

૧૨

**Arsonists of the
world
Ignite!**

૧૩

Despite the cost of living,
have you noticed how it
remains so popular?

૧૪

My karma ran
over my dogma

૧૫

North Country

જિંદગીની આપત્તિઓ વચ્ચે મળે તે કામ લઈને બાળકો ઉછેરવા, સવાર સાંજ કુટુંબને જમાડવા, માથે ઘર ઢાંકી પડ્યા રહેવા માટે એકલી પદેલી સ્ત્રીઓને કામ કરવા જતાં કેટકેટલી સત્તામણીઓ સહન કરવી પડે છે એ વિષેની આ વાત છે. મિનેસોટાના ખાણમાં કામ કરતી બે બાળકોની મા જોસી મજૂરી કરવા જોડાય છે. એકલી સ્ત્રી એટલે આસાન શિકાર, એકલી સ્ત્રી એટલે પુરુષ-પ્રેમ માટે તલસતી નારી એવા માનસવાળા પુરુષો વચ્ચે ભરાઈ પડે છે. એની યાતનાની ન કોઈ ફરિયાદ સાંભળે અને ન કોઈ તેમાં સહારો આપે. ‘ન કહેવાય ન સહેવાય’ એવી પરિસ્થિતિમાં સ્વમાનને થીગડાં મારી ઝૂમતી આ સ્ત્રીની કથા છે. માથું કાઢી ન્યાય મેળવવા મથતી આ જોસીની વાત વિચારતા કરી મૂકે છે અને ...

Water

...અને દીપા મહેતાની આ ફિલમ, ભારતમાં, હિંદુઓના પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થાન બનારસની, ૧૯૭૮ની દુનિયામાં લઈ જાય છે. જમાનો હતો ત્યારે કે સ્ત્રીઓના જીવનના બે જ પાસાઓ હતા, સૌભાગ્ય અને એથીતદન ઊલટું વૈધવ્ય! લગ્ન એ શું છે એ ખબર ન હોય તેવી આઈ નવ વર્સની બાળકીને વૈધવ્યની શું ખબર પડે? એ વિધવા થતાં એને વિધવાશ્રમમાં સમાજ રવાના કરી દે છે. અને ત્યાં સાત વર્ષની ઉભરે થયેલાં લગ્ન વખતે ખાદેલા લાડુના આજે પણ સપનાં જોતી અંશી વરસની એક વિધવા મળે છે અને બીજી ભર યુવાનીમાં વિધવા થયેલી, રૂપાળી કલ્યાણી આશ્રમના ખરચાઓને પહોંચી વળવા દેણ વેચતી હોય છે. કલ્યાણીને એક આદર્શવાદી, ગાંધીજીના ‘વિધવા વિવાહ’ના આદર્શોમાં વિહરતો એક યવાન મળી આવે છે. એ. આર. રહેમાનનું સંગીત મુંઘ કરે છે, સરસ ફોટોગ્રાફી, સિતેર વર્ષ પહેલાના બનારસની દુનિયાનું ચિત્રણ ગમી જાય તેવા છે. આ કરુણ વાતના કારુણ્યમાં વધારો કરે છે અંતમાં આવતું એક કથન કે આજે આટલાં વર્ષો પછી પણ ભારતમાં વિધવાઓના હાલમાં કશો સુધારો થયો નથી.

I am a stranger here myself Bill Bryson

વીસ વરસ ઇન્ગલેન્ડ જઈ વસેલ અમેરિકન બિલ બ્રાઇસન ત્યાંથી એક ઇન્જિનિયર પત્ની, ત્રણ બાળકો અને બ્રિટિશ ‘ડ્રાઈ વિટ’- નમણી નિર્દ્દેખતા અને તોફાન વાળી વિનોદવૃત્તિ- લઈને અમેરિકા પાછો આવી અહીં વસવાટ શરૂ કરે છે. બદલાઈ ગયેલી અમેરિકાની દુનિયા વિષેના એના અવલોકનો, ‘રિડર્સ ડાઈજેસ્ટ’માં આવતાં ટ્ર્યકાઓ, પ્રસંગો કરતાં જરા, જરાક જ લાંબા અને ચાચ્યા વિના ચગળી શકાય તેવા છે. અહીં રહેતાં માણસોને ગલીગલી થાય તેવી અમેરિકાની યાદો સતેજ કરે છે અને અહીંન આવ્યા હોય તેને અમેરિકાનું ‘સત્વ’ સમજાવે છે.

વિષયો અપરંપાર! ગાદલાં, ઓશીકાંઓથી ઘરઆંગણે થતી અસંખ્ય હજાઓ; ક્રી-હોલ્ડર વિષે અમેરિકનોનું ઘેલછા; હરસની દવાઓની જાહેરાતમાં સુરુચિ પીરસવાના પ્રયત્નો; માણસોના ભૂખ્યા અમેરિકનો, 'શૂન્ય પર શૂન્ય' પર વિહરતી આંકડાશાસ્ત્રીઓની દુનિયા; બજારોમાં વસ્તુઓનું વૈવિધ્ય; આખાને આખા માણસો, ઘરો અને વિમાનો હડપ કરી જાય તેવા ન્યુ હેમ્પશાયરના જંગલો....

આવાકાડો મિલ્ક શેફ્ટક

કોકિલા રાવળ

સામગ્રીઓ

ક્રમ પ્રમાણ માપ	સામગ્રી
૧	આવાકાડો
૨	ક્રી ઠંડું દૂધ
૪	ચમચી સાકર
૧/૮	ચમચી એલચીનોભૂકો

રીત

- આવાકાડોની છાલ અને ઠણિયો કાઢી બ્લેન્ડરમાં બાકીની વસ્તુઓ સાથે મિઝસ કરી દેવું. વધારે પાતળું કરવું હોય તો વધારે દૂધ નાખી જરા વધ સાકર એલચીનોભૂકો.

તમારાં ફૂલો

Ramesh Kajaria (Cherry Hill NJ)

I read a few items from various issues of KESUDA in the archive and was really thrilled that someone like you can bring memories back from the days when I was reading KUMAR magazine as a teenager in India. The variety of pictures, paintings, poems, and short stories that you present to the readership is of superb quality and makes the publication very interesting. You are truly serving Gujarati literature with the sophistication of selections that are penned by individuals with an admirable command of the language.

The eclectic nature of KESUDA is its most beautiful aspect that makes it so absorbing and compelling.

I am gripped. Thank you for pushing me down the memory lane.

Keep up the good work!

Guilabbhai Mistry (London UK)

I chanced to see your Kesuda website and was quite amazed at your dedication and love for Gujarati Language and Bhavnagar.

It would not be a bad idea if you print and post it to those who are prepared to pay a subscription.

More Ravals like you and the Gujarati Language will never die for generations to come.

I live in London and I am so sorry to our next generations missing out on our language.

Do you know if, like the French or other languages, there are ways to learn Gujarati with least effort and without a teacher?

In the meantime, many congratulations on your excellent work. I am not a sarjak but only a upasak of Gujarati language, poems and literature.

In London we have some homegrown authors who write excellent prose and poems. Last Sunday only, we had a session of Gujarati Sahitya Academy where short stories by Vinay Kavi and Vallabhdas Nandha and poems by Niranjana Desai were read. Pity that these authors have to spend their own money to publish their work and distribute it among friends, luckily it works out for them due to Pound/Rupee exchange rate.

Please keep up the good work.

(Thanks. We need more 'Gulab Mistrys' than 'Ravals' to keep Gujarati alive. We need freshness in writing to keep next generation interested in the language.

For learning Gujarati try the following. I was told that somebody in Russia successfully learned Gujarati from this site.

<http://ccat.sas.upenn.edu/plc/gujarati/language.html>

I have also seen some books and videos on the subject in Wembley stores in UK. Kishor Raval)

[Bhadra VadAgAmA \(UK\)](#)

(She writes in response to my story 'bhuavanmanamohini' in the issue 38)

Wow!! What description of the full beauty treatment and in a language and style that gripped me totally. I would have never known the words that the writer has used for some of the gadgets - like 'મિણિયાપડી'. વાહ, કહેવું પડે, બહુ સહજતાથી ગામડી ભાખામાં શહેરી પ્રયોગનું વર્ણન કર્યું છે.

Thoroughly enjoyed the article. I feel sorry for Narabdi's husband for not being able to enjoy his wife's beauty transformation even for a short while!! ભોગ એના! [as my sasuma would have said!]

નવાઈ લાગે છે કે સ્ટ્રીઓની આવી બ્યૂટી ટ્રીટમેન્ટની કિશોરભાઈની આટલી જીણવટભરી માહિતી ફ્યાંથી મળી? અને મિણિયાપડી જેંચાય ત્યારે જે ચીસ નીકળી જાય તે પણ જાણે જાતનુઅભવ હોય એ રીતે લઘું છે! કિશોરભાઈ, શું તમે પણ મનીક્યોર, પેરીક્યોર, વૉફ્ફિસન્ગ કરાવ્યું છે કે શું?

I will have to read your collection Bhanvagarna now.

(Do read the book, I recommend it highly! Since you insist I will tell my secrets. I research a bit to be credible...and in an issue like this I get invaluable help from my wife, Kokila. Kishor Raval)

Natavar Gandhi (Washington DC)

(Again in response to my story 'bhuavanmanamohini' Natavar Gandhi writes)

This is getting better and better. Enjoyed it very much! Also enjoyed Dhiru Parikh's review of books by Kishor Raval and Harnish Jani in the latest Kumar. As I look at the Kumar issue alone, I see names of NRI Gujarati writers--Pritam Lakhiani, Harnish Jani, Kishor Raval and Preety Sengupta. It looks as if we have arrived! Best wishes.

Haider Ali Jivani (Texas)

(Again in response to my story 'bhuavanmanamohini' Haider Aliwrites)

To sum up Kishor Raval as just a Gujarati story teller would be an understatement.

In this story, he stands apart from the class as does this Bhuvanmanmohini from the zurapo stories.

The quest for beauty depicted in successive word pictures ends in ---what? ultimate rejection?

You may not agree with the simple minded bharvad but you can't help laughing and at the same time feeling sorry for his sense of loss.

Here, in places far away from what they regarded their homes, many people shed sentimental tears for the things they miss.

But Kishor shows us in his playful ways how far the metamorphosis has gone to the point of no return and also how short it has fallen to be 'acceptable'.

Even if we don't go so deep in our samixa we can enjoy the humor of the beauty treament and the aftermath.

(I understand your point about Bharavad's mind set but while we seek variety, we crave for predictability, constancy in certain things and to that extent I feel pleasantly excited about his reaction and am not upset at the jadabharaT.

Yes, I wish people would not just write it off as a story but think of relations in our life and to realize how comforting we find them, and revel in them...Kishor Raval)

Urmila Jhaveri (Memphis TN)

(Again in response to my story 'bhuavanmanamohini' Urmila Jhaveri writes)

This beauti-parlor story took me back to my childhood. How innocent and simple people were (and are), as you go to smaller towns.

I spent many, almost all summer vacations in Palanpur(small village-Sagarasana). And remember going to khetar early with my father, then pluck bhindi etc. and eat them raw and often bathe in KUNDI as water was fetched from well and poured on my head in the Kundii.

How innocent and almost pure those people were (and still are)!

I enjoyed the kathiawadi bhasha. It's the sweetest gujarati bhasha.

(This Bhavnagari salutes you for the kindest word about how we express ourselves. Kishor Raval).